

הישיבה הרמה בפיורדא

עיר תורה בדרום גרמניה וגאוניה

כרך שני

הישיבה הרמה בפיורדא

עיר תורה בדרום גרמניה וגאוניה

כרך שני: תקופת הפריחה

מאת
בנימין שלמה המבורגר

מהדורת באמבערגער
מכון מורשת אשכנז
בני ברק תש"ע

כל הזכויות שמורות © 2010

מכון מורשת אשכנז
ת. ד. 87 בני ברק

Printed in Israel

לזכרון עולם

ספר זה נכתב לכבודו של

רבינו הגדול, אביר הרועים
מרן הגאון רבי יצחק דוב הלוי
זעליגמאן בער באמבערגער זצוק"ל

אב"ד ור"מ ווירצבורג והגליל

בעל 'מלאכת שמים', 'אמירה לבית יעקב', 'מורה לזובחים',
'נחלי דבש', 'קורא באמת', 'יצחק ירנן', 'שו"ת יד הלוי',
'וכתבי רבינו יצחק דוב הלוי מווירצבורג'

פאר ישיבת פיורדא

תלמידו המובהק של ראש הישיבה האחרון
רשכבה"ג מרן רבינו אברהם בנימין וולף האמבורג זצוק"ל
בעל 'שער הזקנים' ו'שמלת בנימין'

הונצח על ידי נינו
החבר ר' צבי הלוי באמבערגער יצ"ו
ניו יורק

תוכן הענינים

רבי דוד שטראוס (תק"ט-תקל"ב).....11

בחירת רבי יהונתן אייבשיץ 11 / מפראנקפורט עד וורמיישא 17 / בואו לפיורדא
21 / בראשות הישיבה 27 / מלחמת הדפסת הש"ס הראשונה 32 / ביקורו של
הרב חיד"א 37 / בצל מאבקים ומלחמות 41 / הפטירה 43 / בית היתומים של
פיורדא 49

רבי חיים צבי הירש ברלין בעל 'עצי ארזים' (תצ"ד-תקל"ב).....53

משפחתו הרמה והנישאה 53 / יליד פיורדא 58 / הקמת בית ופעילות בפיורדא
63 / הרבצת תורה 69 / ביירוט ובאירסדורף 74 / מגנצא (מיינץ) 76 / אה"ו
84 / עצי אלמוגים 90 / עצי ארזים 93 / מעין החכמה 95 / עצי בשמים 100 /
ספרים "נודעים לשם ולתהלה" 103 / חדשנות על טהרת הקודש 111 / פטירתו
120

רבי יוסף שטיינהארט בעל 'זכרון יוסף' (תקל"ד-תקל"ו).....127

בחירת ה'נודע ביהודה' 127 / משטיינהארט לשיבות פיורדא ופראנקפורט 129 /
רבנות ריקסהיים 134 / רבנות נידרנהיים ונסיכות שטראסבורג 137 / רבנות
פיורדא 143 / מועמדות לרבנות אה"ו 145 / גאונות וצדקות 147 / ראשות
הישיבה 152 / פריחתה של ישיבת פיורדא 163 / הרבנית קרינדל שטיינהארט
169 / אגדה ודרוש 179 / התמודדות עם ניצני ההשכלה 180 / תלמידים גדולי
תורה 187 / ספריו וכתביו 192 / פולמוס הגט של מרת וויטוש לבית לנדא 199 /
פולמוס הגט מקליווא 201 / לנוכח מצוקות קמח ותורה 211 / מלחמת הדפסת
הש"ס השניה 214 / עמידה בפרצות 216 / יחסו לתנועת החסידות 221 / דמדומי
ערב 235

רבי יוסף הס-קוגלמאן בעל 'בן פורת יוסף' (תקל"ב-תק"ס).....241

מועמדות רבי משה צבי מייזליש 241 / יחודה של מיימברסן 242 / צמיחה
בפיורדא 244 / ריש דיינא בפיורדא 246 / הרבצת תורה של דיין מובהק 248 /
רבנות קאסל 252 / בן פורת יוסף 260

רבי צבי הירש יאנוב (תקל"ח-תקמ"ו).....265

מליסא ועד צילץ 265 / פוזן 269 / רבנות פיורדא 272 / גאונות וצדקות 274 /
בראשות ישיבת פיורדא 278 / חידושו 282 / תלמידיו 284 / מאבקו במשכילי
ברלין 287 / אחרית ימיו 295

רבי אריה לייב ברלין מהרל"ב (תצ"ז-תק"ן)..... 307

צמיחתו של גאון 307 / הרבצת תורה בפירודא 311 / באמברג 314 / קאסל 322 /
הקמת ממלכת ווסטפאליה 326 / ישראל יעקובסון ומגמותיו החדשות 329 /
הקמת הקונסיסטוריה בווסטפליה 334 / 'רבנות מטעם' 337 / ביטול מנהגי
נישואין 348 / עקירת צביון בתי הכנסת 354 / ראשית הרפורמה ביהדות 368 /
סערת היתר הקטניות 375 / החת"ס מגוון על מהרל"ב 383 / מהרל"ב מאשים
את "המתפרצים אשר מבני עמינו" 390 / רבי מנדל שטיינהארט ונטיותיו 398 /
'דברי אגרת' 407 / ר' מנדל מסתתר מאחורי מהרל"ב 417 / תורתו של מהרל"ב
422 / פטירתו 432

רבי משה העכים-הוכהיימר בעל 'שפה ברורה' (תקמ"ב-תקנ"ג)..... 436

פייטסהוכהיים 436 / הרבצת תורה בפירודא 440 / רבנות אנסבאך 445 / ספר
'שפה ברורה' והפצת הדקדוק 456 / לימוד דקדוק באשכנז 462 / התנגדות
לדקדוק בגין תעמולת ההשכלה 471 / לימוד הדקדוק למרות ההשכלה 483 /
הדקדוק בגרמניה בעידן ההשכלה 491 / טיפוח הדקדוק בבאוואריה ופירודא 500

רבי משלם זלמן כהן בעל 'בגדי כהונה' (תקמ"ט-תק"ף)..... 509

אור ז"ך מברסלאו 509 / בישיבת אלטונא-האמבורג 515 / הרבצת תורה
בקהילות אחדות 516 / פירודא תחנתו הסופית 517 / גאונות וצדקות 520 / ראש
"מקום איתן התורה" 524 / תלמידי הישיבה בימי ה'בגדי כהונה' 531 / אסוקי
שמעתתא אליבא דהלכתא 539 / הדפסת ספריו בהלכה ואגדה 543 / הסכנה
הפראנקיסטית מתקרבת לגרמניה 548 / ראשי ישיבת פירודא במאבק
בפראנקיסטים 552 / מלחמות נאפוליאון והתרחבותה של באוואריה 558 / צו
היהודים בבאוואריה 564 / לנוכח מצוקת הרעב 569 / פרעות 'הפ'! הפ'! 572 /
התגברות ההשכלה וזלזול המצוות 578 / על משמר הדת 585 / מאדריכלי שיטת
ההפרדה 590 / המאבק בהיכל הרפורמי בהאמבורג 593 / יסורים וזקנה 596

רבי דוד שטראוס

רבי דוד שטראוס (תק"ט-תקכ"ב)

בחירת רבי יהונתן אייבשיץ

מאז פטירתו של רבי ברוך רפאפּוֹרט חיפשה קהילת פיורדא גדול בתורה שימלא את מקומו, והבחירה לא היתה קלה. מיטב רבני הדור היו מועמדים לרבנותה של פיורדא, שכן רבנות זו כרוכה היתה בעמידה בראש ישיבה גדולה ומפורסמת.¹ בבחירות שנערכו בפיורדא בחודש ניסן תק"ח נבחרו הרבנים לפי מספר הקולות הבא:

- רבי יהונתן אייבשיץ, אב"ד מ"ץ (ת"ן-תקכ"ד) – 32 קולות.
- רבי דוד שטראוס, אב"ד וורמיישא (תמ"ז-תקכ"ב) – 30 קולות.
- רבי יעקב יצחק סג"ל-חריף, אב"ד דוקלא (תע"ג-תקכ"ג) – 18 קולות.
- רבי שמואל הילמן, אב"ד מנהיים (-תקכ"ה) – 16 קולות.
- רבי יצחק סג"ל הורוויץ, אב"ד הורחוב (תע"ה-תקכ"ז) – 7 קולות.
- רבי שלום ב"ר אלעזר רוקח מפרודי אב"ד טיקטין (-תקכ"ז) – 5 קולות.²

יוקרתה של קהילת פיורדא בעת ההיא איפשרה לה להיות בברנית, והיא הציבה כללי קבלה נוקשים. הבחירה לא היתה ישירה. באמצעות הגרלה הוקם ועד בוחר שעליו נמנו פרנסים וחברי קהילה משלמי מיסים. הליך הבחירות היה ממושך. להקמת הועד הבוחר הוקצבה תקופת זמן הנעה בין 12 ל-15 חודשים, ולהליכי הבחירות עצמן נקבעה מכסת זמן של 15 עד 17 חודשים. לפי תקנותיה של פיורדא – שהיו נתונים אולי לשינויים קלים מזמן לזמן – באו בחשבון רק המועמדים שעמדו בתנאים הבאים:

- א. עליו להיות גדול בתורה שכוחו אינו מצומצם לפלפול.
- ב. עם ניסיון של שלוש שנים לפחות בתור אב"ד וראש ישיבה של קהילה גדולה.
- ג. גילו אינו עולה על 60 שנה ויכלתו הרוחנית והגופנית היא מלאה.

¹ S. Behrens, 'Aus der Geschichte der israelitischen Kultusgemeinde Fürth: ein Festgruß zum Verbandstage am 13. März', Bayerische Israelitische Gemeindezeitung, 8. März 1927, p. 62

² L. Löwenstein, ibid, Band VI, Frankfurt a. M. 1909, pp. 186-187; רד"ל צינץ, גדולת יהונתן, ח"א, פיעטרכוב תר"ץ, עמ' 23-24; רצ"ה הורוויץ, לתולדות הקהילות בפולין, ירושלים תשל"ח, עמ' 223-224; 'חמשה מכתבים אודות הרבנות דק"ק פיורדא משנת תק"ח לפ"ק', כרם שלמה, גליון קכ"א, תשרי-חשוון תש"ן, עמ' נ-נא.

- ד. אין לו קרבת משפחה בקהילה של חמישי בחמישי או קשרי נישואין בדרגה זו. זאת כדי למנוע ניגוד אינטרסים, כאשר הוא אמור לשמש כראש בית הדין.³
- ה. בעצמו אינו חבר בועד הקהילה, ועל כן נקי מנטיות סיעתיות.
- ו. הסכים לקבל את הרבנות, במידה ויבחר אליה.⁴

הפרש דחוק של שני קולות היה בין מספר הבוחרים ברבי יהונתן אִיִּבְשִׁיץ בעל 'אורים ותומים' לבין מספר בוחרים רבי דוד שְׁטֶרְנְבֵּרְג. אך הפרש הוא הפרש, ורבי יהונתן היה מאושר בבחירתו לרבנות קהילת פירדא, אותה הכיר מקרוב מאז ביקורו בה בשנת תק"ב בדרכו מפראג לרבנותו במִיץ.⁵ הוא חש שבפירדא יתאפשר לו להרביץ תורה בקנה מידה גדול מזה שהורגל בו עד כה, בזכות חכמי התורה הידועים ששכנו בה ובגין בית הדפוס המפורסם שהיה פעיל בה, שנחשב לשני בחשיבותו אחר דפוס אִמְסְטֶרְדָם.⁶

את האושר שפקד אותו בקבלו את כתב הרבנות של פירדא תיאר בחרוזים: "נתקבלתי לרב ומורה / לחבורה קדושה נבחרה / כליל יופי מהודרה / קהילה קדושה פירדא / הרביתי השמחה". וזאת למה? "כי שם מקום דפוס, ויושביה חכמים גדולים, אשר הייתי יכול לשאת וליתן עמם כל פרק ופרק בית הספק ותשועה ברב יועץ".⁷ וזאת למרות הצהרתו באוזני בני פירדא, כי מִיץ היא קהילה חשובה מאוד, וכי "תוך עמי אני יושב, שלומי אמוני ישראל, עיר ואם, רבתי בדעת, שרתי במדינות".⁸

לפיכך הזדרז ר"י אִיִּבְשִׁיץ להשיב בחיוב. היה זה בתחילת יומן' קיץ תק"ח, כאשר ראשי כל הישיבות באותן ימים היו שקועים בהכנת סידרת השיעורים

³ על תקנה ותיקה זו ראה לעיל כרך ראשון פרק ירבי יששכר בערמן פרנקל', תת-פרק ירבה הבלתי מוכתר של פירדא'.

⁴ F. Neubürger, 'Verfassungsrecht der gemeinen Judenschaft zu Fürth und in dessen Amt im 18. Jahrhundert', Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums 1901, Heft 5, p. 525

⁵ בפירדא הסכים ביום כ"ו אדר ב' תק"ב, על ספר בחינות עולם, שנדפס בזולצבאך בשנת תק"ד.

⁶ O. Bender, Die Entwicklung der fränkischen Industriestadt Fürth im 19. Jahrhundert (1800-1914) Dissertation, Bamberg, Universität Bamberg, Geschichts- und Geowissenschaften, 1999, p. 97

⁷ ר"י אייבשיץ, הקדמה לס' כרתי ופלתי.

⁸ 'חמשה מכתבים אודות הרבנות דק"ק פירדא משנת תק"ח לפ"ק', כרם שלמה, גליון קכ"א, תשרי-חשוון תש"ן, עמ' נג.

הלמדניים והמפולפלים (המכונים בפייהם בשם 'הלכה ותוספות') שהיה עליהם למסור בפני תלמידיהם במשך חודש ויותר.⁹

בית דפוס בפירורדא

ביום ב' באייר תק"ח, בו רבי יהונתן היה טרוד ביותר, כדבריו, "כי עכשיו זמן אסיפת צאן קדשים להשקותם מי חיים ולנהל צאן... והוא ירח שמעיני חכמה מתגברים", עמד וכתב איגרת לקהילת פירורדא, בה הביע את הסכמתו המלאה. הוא תיאר בפני פרנסיה את השמחה שהתעוררה אצלו ואצל תלמידי ישיבתו במיץ: "לכל בני ישיבתי ותלמידי הסמוכים לדיבור, היה אור במושבתם, ושמעו קול מבשר כי קהל עדת ה', עיר כליל יופי ק"ק פירורדא ישמרם ה' לנצח, שמו עיניהם בי למנותי בראש... ומפי יבקשו תורה... עלי לברך ברכת הטוב שהגדיל ה' חסדו ואמתו עמדי לתת חייני בעיני עדת ה' אשר פאר וכבוד יעטרני". את מכתבו הנרגש חתם בתור רבה של פירורדא: "הק' יהונתן בהרב המנוח מהור"ר נטע זלה"ה, חונה פה מיץ ואגפיה ומצודתו פרוסה בק"ק פירורדא יע"א".¹⁰

⁹ לדוגמא בשו"ת נודע ביהודה, מהדו"ת, או"ח, סי' ס': "כבר סבבנוי התלמידים בני הישיבה בלימוד 'הלכה ותוספות' כדרכנו כאן להתחיל תיכף אחר המועד שלא לבטל התלמידים כלל". וכן פרי מגדים, הקדמה לשו"ע או"ח: "כתוב תחת ידי... ספר 'חילוקא דרבנן' על כמה 'הלכה ותוספות' התחלת הזמן".

¹⁰ כרם שלמה, שם, עמ' נב-נג.

רבי יהונתן אייבשיץ

תלמידיו בישיבת מִיץ בוודאי התכוננו לעבור עמו לישיבת פיורדא ולהמשיך ללמוד אצלו במסגרתה,¹¹ מתוך תקווה להרחבת המסגרת הישיבתית שבראשה יעמוד ר"י אֵיבְשִׁיץ. ברם, בני קהילת מִיץ היו מבוהלים לנוכח התרחיש הזה של יציאת הצדיק ותלמידיו מעירם. ראשי הקהל בִּמְיָץ הגיבו מיד בחריפות יתירה. משהגיע כתב הרבנות הפיורדאי, ערכו בו ביום אסיפת חירום, בה החליטו להודיע לרבי יהונתן, שעל פי תנאי הרבנות שקיבל בעת בואו לִמְיָץ, לא יוכל לעזוב את

¹¹ תופעה מקובלת בדורות ההם. כך היה אצל רבי צבי הירש יאנוב, כאשר עבר מפוזן לפיורדא. ראה להלן בפרק עליו תת-פרק 'רבנות פיורדא'. כך היתה גם תוכניתו של החת"ס, להעביר את תלמידי ישיבתו בפרשבורג יחד עמו לישיבת פיורדא. ראה להלן כרך שלישי, פרק 'הבאת רבי משה סופר בעל חתם סופר', תת-פרק 'תוכנית לקליטת ישיבת פרשבורג'.

הקהילה במשך 12 שנים, אלא אם ישלם קנס כספי ענק בסך 6,000 פרנקים, וכי עליו להחליט תוך שבועיים, אם הוא נשאר בְּמִיץ או עובר לפיורדא.¹²

רבי יהונתן התלבט קשות, ובתום השבועיים הודיע שהוא נשאר בְּמִיץ לפחות לתקופה של שנתיים נוספות. הוא עשה זאת בלב כבד, ואת צערו זה נשא בלבו במשך שנים רבות, עד כדי כך, שבשנת תקכ"ג בישבו ברומו של עולם בקהילות אה"ו, זמן קצר לפני פטירתו, בהקדמה לספרו 'כרתי ופלתי', עוד הביע את תחושתו על החמצה זו, היאך "ערבה כל השמחה, כי נפתולי נפתלתי עם אנשי ק"ק מִיץ להיות אצלם על זמן מה מבלי לצאת מקיר העיר וחוצה... ללכת קודם זמני".¹³

באותם ימים סוערים בהם נקרע ר"י אֵינְשִׁיץ בין מִיץ לפיורדא, החלטתו להישאר בְּמִיץ לא נודעה לראשי קהילת פיורדא, והם המשיכו לשגר לו מכתבי זירוז, עליהם לא הגיע שום מענה. לאחר שבועות רבים של המתנה מורטת עצבים נתחזק אצלם החשד שמשחו אינו כשורה, ושיגרו אליו ביום כ"ג בתמוז תק"ח מכתב אולטימטיבי, בו דרשו ממנו תשובה ברורה תוך שלושה שבועות על בואו לפיורדא:

ב"ה. עש"ק כ"ג תמוז תק"ח לפ"ק.

שלו' רב עד בלי ירח, לאשר לבבינו אליו שואף זורח, מריח מים יפריח, על אויביו יתגבר ויצלית, יריע אף יצריח, ה"ה אדונינו מורנו ורבנו הגאון הגדול אב שבחכמים אבי כל חוזה צפנת פענח, ומפשר תעלומות וסודות סתרי תורה, הוא ניהו ראש לכל המורים והורים, מרא דארעא ומרא דשמעתתא, אב"ד ור"מ נ"י ע"ה פ"ה כש"ת מ' יהונתן נר"ו, ולכל המסתופפים בצלו צל החכמה והמדע שלו'.

הנה זה ימים כבירים כמעט שבעה שבועות שעברו אשר כתבנו לאמ"ו הגאון נר"ו משפט וחוק המלוכה, אשר לו יאה ונאה דורש ונאה לקיים פה קהלתנו יצ"ו, וקוה קוינו לעשות ענבים ענבי גפן וכו', ולא עלה בידינו כי אם תואב"ה בלבנו בתוחלת ממושכה באין קול ואין קשב, ובאין אומר אמריו להשיב, מבילתי לירד לסוף דעתו הרמה והנשאה, לדעת על מה זה? ולמה זה בושש יהונתן רבינו מלחוות לנו דעת להישר הדרך אשר נפנה לימין או לשמאל? וכי דרך וכי סיג לו או זיח יזוח דעתו מעלינו?

אבל משתוממים אנחנו על השתיקה שאינו יפה מדיבורו, דברים המתישבים על לבנו המשתוקקים אליו, ולא זו העיר ולא זו הדרך גבר

¹² כרם שלמה, שם, עמ' נא.

¹³ הקדמה לס' כרתי ופלתי. חשיבותה של רבנות פיורדא כה גדולה היתה בעיני ר"י אייבשיץ ובעיני מקורביו, שגם תריסר שנים לאחר פטירתו משבא לדפוס ספרו 'אורים ותומים' בעיר קרלסרוה, צויין בעמוד השער כי "רבן של כל בני הגולה כש"ת מוהר"ר יהונתן זצלל"ה... נתקבל לק"ק מִיץ ובק"ק פיורדא".

בגוברין, לכבוש נבואתו וחכמתו בקרבנו. ואף שרבים קמים ואומרים: "מה לנו לילך אחר יהונתן? הלא חציו מאתנו והלאה, ומתחלה ועד סוף לא היה רצונו לבוא אלינו להיות אתנו ולנו לעינים, והנה אנחנו תלויים ועומדים בעמידה שאין בו סמיכה באין מחזיק ומנהל". עם כל זאת לא זו אהבת יהונתן שאין תלויה כי אם בדבורי מבשר ואומר, אמירה לשון חיבה לשמוח נפש מיחליו לשמוע ביאתו, ביאת הצדיק עושה רושם.

ובכן בקשנו להודיענו ולהשיב אמריו אמרי נועם אלינו, מהיום תוך שלשה שבועות, אם דעתו הרמה נוטה אלינו, ובאיזה זמן אשר יוכשר בעינינו והגון הדבר לפנינו לעשות עקירה לצורך הנחה להיות ראש תפארתנו קהלתנו יצ"ו, או אם יחדל להשכיל להטיב עמנו, למען נדע לפנות ימין וכו', ואם אינו משיב אותנו דבר, אזי נדע מעצמינו, שהשתיקה כהוטעה, שהשליך אותנו אחרי גוי, ואנחנו נקיים, **ונשים לדרך פעמינו אל בית דוד הנבחר אחריו לישב במקומו**, אשר יצא ואשר יבא לפנינו. ובוזה נשים קנצי למילין, ונפש הצדיק בטוב ילין.

כה עתירת דורשי שלומו וטובתו

בנימין ברלין, פרנס החודש¹⁴

הק' זכריה קליף, פרנס החודש¹⁵

מתוך מכתב נסער זה של פרנסי פיורדא, אנו שומעים בבירור את הדי קולות הויכוחים שהקיפו את ההנהגה הפיורדאית, היאך להתייחס לחוסר בואו ואף חוסר תגובתו של רבי יהונתן הנערץ. יש לזכור שבבחירות לרבנות קיבל ר"י אייבשיץ 32 קולות מתוך 108, ויתר 76 חברי הועד הבוחר לא צידדו בו אלא ברבנים אחרים. כך שביניהם ללא ספק היו כמה אישים שהכתיבו את הסגנון התקיף הזה.

לבסוף משבוששה תגובתו של רבי יהונתן מלבוא גם לאחר המועד האחרון שהוצג לו, הוחלט לממש את התוכנית החלופית, לשים "לדרך פעמינו אל בית דוד הנבחר אחריו לישב במקומו", להעלות על כס הרבנות בפירדא את רבי דוד שְׁטֶרְאָוִס, שבבחירות קיבל מנין קולות זהה כמעט לשל ר"י אֵיבֶּשֶׁיץ.¹⁶ רבי יהונתן עצמו רחש כבוד למתחריו, ותהה בפני פרנסי פיורדא כאשר הגיע לידו כתב הרבנות, אם ראוי הוא יותר מהם לתפקיד: "אני עומד מחריש משתאה

¹⁴ בקהילות אשכנז מידי חודש היו מתחלפים העומדים בראש ועד הפרנסים. ע"י מנהגים דק"ק וורמיישא לר"י שמש, ח"א, ירושלים תשמ"ח, סי' ס"ה-ס"ו.

¹⁵ כרם שלמה, שם, עמ' נו.

¹⁶ כרם שלמה, שם, עמ' נ-נא.

לדעת... מה ראיתם להניח ארזי הלבנון אשר נטע ה' בעלי תריסין הקרובים ורחוקים אשר שיחרו פניכם... ולדלוק אחרי?¹⁷

יצויין שפירסומם הרב של שני גאונים אלה, רבי יהונתן אֵיִיִּשְׁיץ ורבי דוד שְׁטְרָאוֹס, הציבה אותם שוב כמועמדים שוים לרבנות ג' קהילות אה"ו (אֵלְטוֹנָא, המבורג, וּנְדִסְבֶּק), יחד עם כמה רבנים אחרים, לאחר פטירתו של רבי יחזקאל קֶצְנֶלְנְבוֹן בעל 'כנסת יחזקאל' בכ"ג בתמוז תק"ט. גם הפעם זכה רבי יהונתן במקום הראשון. מערכת הבחירות של אה"ו והמשא ומתן עם רבי יהונתן, ולבסוף היציאה אל הפועל של קבלת הרבנות באה"ו, ארכו שנה שלימה.¹⁸ מתוך 12 שנות הרבנות שהוסכמו תחילה בין בני מִיץ לרבי יהונתן אֵיִיִּשְׁיץ, ישב רבי יהונתן 8 שנים בִּמִיץ על פי הפשרה שהושגה ביניהם בעת שנבחר לפיורדא.¹⁹ לעת בואו של רבי יהונתן לאה"ו כבר ישב רבי דוד שְׁטְרָאוֹס מזה שנה וחצי בפיורדא. אך לפני בואו אליה, בשלושת השנים של הפעילות המייגעת להשגת הרב החדש בפיורדא, התנהלו עניני הרבנות שלה בידי דיני הקהילה,²⁰ ששה במספר.²¹

מפראנקפורט עד וורמיישא

בעיר ואם בישראל פרנקפורט דמיין נולד רבי דוד בשנת תמ"ז,²² למשפחה מיוחסת.²³ אביו, ר' שמואל זֶנוּוֹיל ב"ר קֶלְמֶן שְׁטְרָאוֹס, היה איש צנוע שמכיריו

¹⁷ שם, עמ' נג.

¹⁸ ר"י אייבשיץ הגיע לאה"ו רק בט"ז באלול תק"י.

¹⁹ ר"י דוקקעס, חכמי אה"ו, המבורג תרס"ח, עמ' 33, 55; רד"ל צינץ, גדולת יהונתן, ח"א, פיעטרקוב תר"ץ, עמ' 28.

²⁰ נויברגר, שם, עמ' 526.

²¹ S. Behrens, 'Aus der Geschichte der israelitischen Kultusgemeinde Fürth: ein Festgruß zum Verbandstage am 13. März', Bayerische Israelitische Gemeindezeitung, 8. März 1927, p. 63.

²² יש הכותבים שר' דוד נולד בשנת תמ"א. כך ציין L. Löwenstein, 'Zur Geschichte der Juden in Fürth, Erster Teil: Das Rabbinat', JILG 6 (1909), p. 187. בהערות ר"י אונא, במהדורתו לספרו של ר"מ הורוויץ, רבני פרנקפורט, ירושלים תשל"ב, עמ' 232. אחרים שיערו שאולי נולד בשנת תמ"ד. ראה, G. N. Blume, Der alte jüdische Friedhof in Fürth 1607-2007: Geschichte – Riten – Dokumentation, Fürth 2007, p. 119. אולם במצבתו, אותה הדפיס לוונשטיין בעצמו, שם, עמ' 222, כתוב בפירוש שהוא נפטר בשנת תקכ"ב בגיל שבעים וחמש. בהכרח שנולד בשנת תמ"ז, ולא לפני כן.

²³ על מצבת ר' דוד נאמר עליו: "בר אבהן הוא שלשלת היוחסין", בלא פרטים על היחוס. רבי יעקב מאיר קובלנץ, מפתח הים, אופיבאך תקמ"ח, הקדמת המחבר, מרמז על היחוס המשותף של אביו ושל ר' דוד שטראוס: "אזכיר קצת מכבוד משפחתו, שהיה משלשלת היוחסין, מנורת הזהב, ראש משפחתו, הוא אבי זקני המקובל מהור"ר אלי' זצ"ל, אב"ד בק"ק טריער, ושלושה קנים יוצאים מצידי מנורת מלכים, מאן מלכי רבנו, ה"ה ש"ב מהור"ר דוד אופנהיים הנ"ל וש"ב מהור"ר דוד שטרויז זצ"ל שהיה אב"ד בק"ק פיורדא, וש"ב מהור"ר דוד טעבילי שיאר

ציינו את היותו אדם "יקר ונעלה", אשר "מגדל בניו לתורה הנחמדה מכל אבני סגולה".²⁴ השאיפה לגדל בניהם לתורה בפרנקפורט בתקופת זוהר זו, בה חיו בה גדולי עולם, היתה נחלת רבים, והיכולת לכך בעיר ואם בישראל זו לא היתה קשה במיוחד. אולם לא כל אחד הגיע לצמרת עולם התורה, ואילו ר' דוד זכה לכך, כיון שהוא "למד... תורה לשמה מנעוריו".²⁵

אין אנו יודעים מי מחכמי פרנקפורט היו רבותיו. ניתן להניח שביניהם היו ראשי הישיבה הגדולים של פרנקפורט רבי יוסף שמואל מקראקא עורך 'מסורת הש"ס' אב"ד הקהילה (-תס"ד), רבי נפתלי כ"ץ בעל 'סמיכת חכמים' (-תע"ט) אב"ד הקהילה אחריו, ורבי שמואל הכהן שו"ט בעל 'כוס הישועות' מהרשש"ך ראש בית המדרש בפפד"מ (-תע"ט). לימוד התורה היה כל כך מפותח בעיר מולדתו, שעד סוף ימיו אהב לציין את שייכותו אליה בחתימתו: "הקטן דוד שטרויס מפרנקפורט".²⁶ אף בני דורו הכירוהו בתור: "מהור"ר דוד שטרויס זצ"ל מפרנקפורט דמיין",²⁷ ותושביה של פירדא ציינו כי "רבי דוד שטראוס הוא פרנקפורטאי".²⁸

שמו של ר' דוד יצא עד מהרה כגאון בתורה, ובשנת ת"ף, בהיותו אברך צעיר "בן שלשים ושלוש שנה, נתקבל לאב"ד **וריש מתיבתא** בק"ק העלישווא".²⁹ קהילת הולשטאו, אחת משבע קהילות הראשיות של מדינת מורביה, זכתה לרבנים גדולים, ביניהם רבי שבתי כהן בעל 'שפתי כהן' הש"ך (שפ"ב-תכ"ב). בקהילת הולשטאו ישב ר' דוד שלוש שנים בלבד, והרביץ בה תורה בתלמידים, ומשפך חוזה הרבנות שלו עמה עזב את המקום.³⁰

בשנת תפ"ג חזר מהולשטאו לעיר מולדתו פרנקפורט, בה שמחו לקראתו ומינוהו לראש בית דין, תפקיד בו שימש שנים רבות, "יותר מעשרים שנה היה דיין רבא בק"ק פרנקפורט דמיין", ונודע כדיין מובהק ה"עושה משפט וצדקה בארץ...".

זצ"ל שהיה אב"ד בק"ק מענץ". אותו ראש משפחה מקובל אב"ד טריר, היה ר' אליהו הלוי עטינגן. ראה ר"ק דושינסקי, מזכיר נשמות דק"ק אופנבאך, פפד"מ תרפ"ח, מס' 153.
²⁴ ר"מ הלוי הורוויץ, אבני זכרון הכתב והמכתב, פפד"מ תרס"א, עמ' 169. על פי האמור במצבה, הוא נפטר ב"ז באייר תע"ג.

²⁵ ממורבך של פירדא, הובא אצל לוונשטיין, שם, עמ' 218.

²⁶ הגאון רבי דוד שטרויס זצ"ל גאב"ד פירדא, 'תשובה בענין קטניות מותלעות', מוריה, גליון רמו-רמז, שבט תשנ"ג, עמ' נא.

²⁷ לשון הממורבך של פירדא, וכן בנוסח מצבתו.

²⁸ A. Würfel, Historische Nachricht von der Judengemeinde in dem Hofmarkt Fürth, Frankfurt und Prag 1754, p. 59

²⁹ לשון הממורבך של פירדא.

³⁰ זה מוכח מכך שבשנת תפ"ג התקבל במקומו רבי סעדיה ישעיה קאצלנבוגן, חתנו של רבי נפתלי כ"ץ אב"ד פפד"מ בעל 'סמיכת חכמים'. ראה רצ"ה הורוויץ, לתולדות הקהילות בפולין, ירושלים תשל"ח, עמ' 555. למרבה הפלא, מחבר זה, שכתב פרק שלם על רבני העלישווא, לא דע על רבנותו של ר' דוד שטראוס בה.

משפט אמת שפט בין איש לרעהו, דן דין אמת, יתום ואלמנה", ³¹ "עומד בפרץ ויהי עושה צדקה בשבתו על כסא דין פה בקהלתינו המפוארה [פפד"מ] זה עשרים שנה, דן דין אמת ומשפט אמת שפט בין איש לרעהו", ³² ומחמת כן "חלילה לחשוב ולהרהר אחר מדותיו של הגאון מוהר"ר שטרויז זצ"ל שישא פנים לשום אדם, כי צדיק וישר היה, והיה מתון בדין", ³³ "דובר שלום, ומשפטו לאור ירגיע... צדקתו עומדת לעד, דורש טוב לעמו, משמח אלקים ואנשים ולבב אנוש יסעד... שמורה וערוכה בכל, מכלכל דבריו במשפט". ³⁴

פנים בית הכנסת הישן של הולשאו

גם בערוב ימיו כאשר עמד בראש קהילת פיורדא וניהל את ישיבתה, המשיכו בני פרנקפורט להתחמם לאורו ולצטט מתורתו. ³⁵ שנים רבות אחר פטירתו עוד

³¹ לשון הממורבוך של פיורדא. וראה L. Löwenstein, 'Memorbücher', Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland, Braunschweig, vol. 2 (1887), p. 88

³² לשון הממורבוך של פפד"מ, מובא אצל ריוט"ל ראקאו, למטה משה, בני ברק תשס"ז, עמ' תלא.

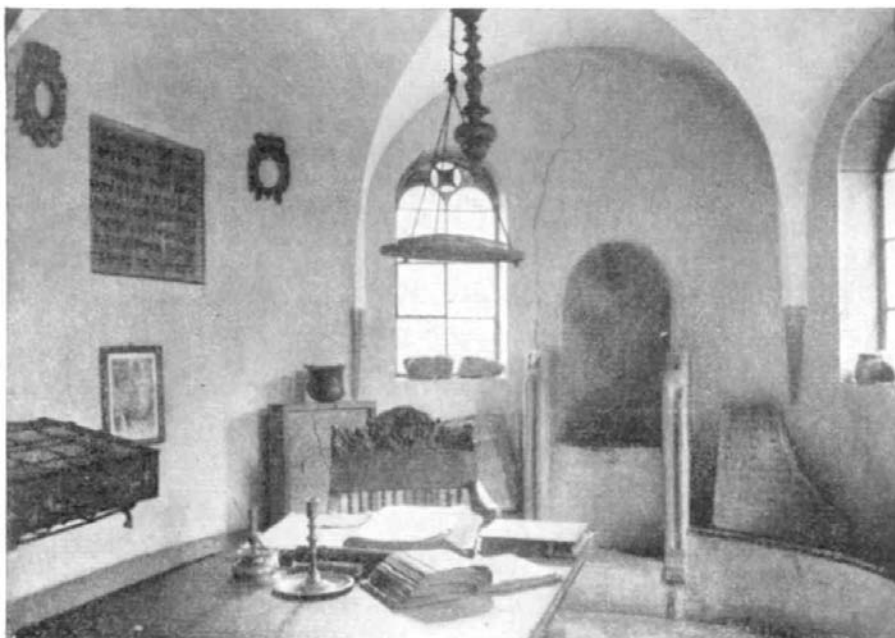
³³ מכתבו של רבי יהושע השל לבוב בעל 'פני לבנה', אצל M. Weinberg & J. Prys, 'Die hebräischen Druckereien in Sulzbach', Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft, Band XXI, Frankfurt a. M. 1930, pp. 45

³⁴ נוסח מצבתו.

³⁵ קובץ חידושי תורה של אחד מבני פראנקפורט מהשנים תק"י-תק"י"ט, כת"י פראנקפורט, Frankfurt a. M., Stadt- und Universitätsbibliothek Oct. 198, בכמה מקומות, כגון דף

335: "חידושי תורה מהגאון אב"ד דק"ק פיורדא".

זכרו בני פרנקפורט את "הגאון הגדול מו"ה דוד שטרויז... ראש בית דין
בפרנקפורט דמיין".³⁶

בית המדרש על שם רש"י בוורמיישא
בו נמסרו שיעורי הישיבה של רבי דוד שטראוס וקודמיו

בשנת תק"ג נענה לקריאתה של קהילת וורמיישא, העתיקה שבקהילות אשכנז ואירופה כולה, ובני פפד"מ קילסוהו על כי "ומנחליאל במות"³⁷ למעלת בית חורון, ונתקבל לאב"ד וריש מתיבתא בק"ק ווירמייזא יע"א".³⁸ על כס רבנות וורמיישא וראשות ישיבתה ישב עד עקירתו לפירדא. "חמשה שנים ומחצה נהג נשיאותו בק"ק ווירמשא".³⁹ קהילה זו, שימשה אכסניה של תורה במשך דורות רבים, ולישיבה שלה היתה מסורת מדוקדקת וידועה.⁴⁰ בתוקף תפקידו שימש בתור "אב"ד וריש מתיבתא בק"ק ווירמיישא".⁴¹ בתקופה זו נתפרסם בעולם בתור

³⁶ שו"ת חתם סופר, או"ח, סי' קנ"ו.

³⁷ במדבר כא, יט. רמז לדברי המשנה באבות פ"ו מ"ב: "כל מי שעוסק בתלמוד תורה הרי זה מתעלה, שנאמר וממתנה נחליאל ומנחליאל במות".

³⁸ לשון הממורבוך של פפד"מ.

³⁹ לשון הממורבוך של פירדא.

⁴⁰ ראה מנהגים דק"ק וורמיישא לרבי יוזפא שמש, ח"ב, ירושלים תשנ"ב, סי' רצ"ב.

⁴¹ נוסח מצבתו.

למדן מופלג, וחידושים "מהגאון... מהור"ר דוד שטרוס אב"ד וריש מתיבתא בק"ק ווירמייזא", נתגלגלו הרחק ממקום שבתו.⁴²

בני הקהילה העריכוהו מאוד. הם ציינו כי "היה אב"ד פה מורנו ורבנו הגאון מהור"ר דוד שטרוס נר"ו יא"י", וחקקו לדורות את הוראותיו.⁴³ וְחִמְיִשָּׁא, עם כל חשיבותה ההיסטורית, היתה עיר בנסיגה. אוכלוסייתה הכללית וגם היהודית היתה נמוכה ביחס לערים אחרות ששיגשו ללא הרף, גדלו והתעצמו. לכן כאשר "אב"ד ור"מ בק"ק ווירמייזא יע"א... נתקבל לאב"ד בק"ק פיורדא יע"א",⁴⁴ לא היתה זו עבורו החלטה קשה "לעזוב את וְחִמְיִשָּׁא וללכת לפיורדא".⁴⁵

בואו לפיורדא

בחודש אב תק"ח חתמו שני פרנסי החודש של פיורדא, ר' זְלִיגְמָן קְרִיִלְסְהַיִם ור' אברהם אולֶמָא, על כתב רבנות מכובד ועטור מליצות הממוען אל רבי דוד שְטְרָאוֹס.⁴⁶ בכתב זה ציינו כי אין התמנותו ענין של דיעבד, כי הרי הוא זכה במנין

⁴² כת"י חידושי תורה, המצוי בספריית ירושלים, מוסד הרב קוק 652 דף ו ע"א.

⁴³ רי"ל קירכום, מנהגות וורמייזא, ירושלים תשמ"ז, עמ' ריד, הגהה מאוחרת.

⁴⁴ לשון הממורבוך של פפד"מ, מובא אצל ריוט"ל ראקאו, למטה משה, בני ברק תשס"ז, עמ' תלא.

⁴⁵ A. Würfel, Historische Nachricht von der Judengemeinde in dem Hofmarkt Fürth, Frankfurt und Prag 1754, p. 59

⁴⁶ 'כתב רבנות מק"ק פיורדא אל הגאון מהור"ר דוד שטרוס זצ"ל, כרם שלמה, גליון קכ"א, תשרי-חשוון תש"ן, עמ' נז-נח:

ב"ה. פה פיורדא הקהלה, נקהלו בתוך העמק הברכה, לאדם בששי למלאכה, ושני לחדש המלוכה, במלך ובדו"ד בחדשו החודש, מנחם יתנח"ם לפרט וכלל מכלל יופי ציון ועיר הקודש, ומבלשי בגודש(?)

יופי חנו ימשיך אלינו, דגול וישגיב נ"א ישיבתנו, נוגה והדרו הופע מהרה לנו, כסא דין ומשפט דתינו, לישב עליו ולהוציא לאור משפטינו. דוד בשתים, ול"ו עלתה במעלת שדה בריכה העליונה מעלות הרים, ישאו שלו' לו ולזרעו לדור דורים, בהר מרום ישראל שתול והי' לארז אדיר ונשא ענף ועשה פרי עץ חיים, למוצאיהם דעת ותבונה מפיו יפיק מרגליות טובה חכמה עם נחלה בלי מצרים, המאיר לארץ ולדרים, המאור הגדול לממשלת בים עזה ומים אדירים, אדר והוד והדר פעלו פועל ידו דורך קשתו קשת גבורים, בגבורה של תורה שלימה וחתומה ניתנה מסיני ועוקר הרים, וטוחנם זו בזו בהלכה למעשה רב גוברי' וגבר כאשר ידו ירים, קרנו קרן אחד המיוחד שבעדרים, אשר ישקו מן המעיין היוצא מן הקודש הוא אדונינו מורינו ורבינו הקדוש שבקדושים וטהורים, טהורי לב אמיץ ואבירים, אביר הרואי"ם באספקלריא המאירים, מאיר נתיבת החכמים וישרים, בלבות"ם לבות אש בוערים, לבא"ר כל חמיר"א ושיערי"ם, דמשערינן לבדוק בסדקים ובחורים, נ"י ע"ה פ"ה אב"ד ר"מ מתיב יתיב דעתי' לדעת צורים, כש"ת מהור"ר דוד נרו יאיר עד עמוד הכהן כתומים ואורים.

ר"ד י"א בהובש"ה [=ראשית דבר יראת אלקים, ברוך הוא וברוך שמו הגדול].

הלא מאז קראנו לו אבינו אבינו רכב ישראל ופרשיו, פרשת דרכים רבנן סבוראי דס"ל יש ברירה, לברור לנו איש הבינים ביני עמודי דנורא, ועמודי דגירסא שמעתתא דרבוותא, רוב מנין ורוב בנין וסתירה סדיר"ת זקנים בטעם יוקח קיחה בכת"ב מוציא מיד משמע שמענו שלו' לשונם לשון חכמים מרבה ישיבה זו עכבה שיעכבוהו משמיא נפל פיסק"א נפסק המעיין דמעיינא ומצלי ומגינא, מנן **דוד** בשנותו את טעמו דקרא כדכתיב כתיבה וכמסורה ויש אם למקרא ומשנה, לא זזה ממקומו הניחו לו להתגדר גדרת צאן קדשים קדושה ראשונה, קידשה לשעתי' דקם לי' קימ"ה להדי רישא דאָמא, מדברנא דאומתי' אום אני חומה, הוא לישראל מה פעל א-ל אליס, כעת יאמר אמר"י יאי וגדיא גד גדי וסינק, לא יסור שבטו שבט מיהודא עד כי יבא שי לו, וכל אליו להחליק כבוד מרום מראשון לנשיאים ולרגלים, דגול מרבבה כצמח השדה, חקל תפוחין תפוחי זהב במשכיות בכת"ב נבחר לשון צדיק בדרכיו ותמים במעשיו אשר עושה **דוד** משפט וצדקה בכל עת האסף הצאן להשקות מים מבור בית לחם אשר בשער ויתאו **לדוד** וקמיבעי לי' טמון באש דת למ"ו יצאת הבערה, שהיתה בכלל לחלק מלאכות ומלאכתו שבתורה, נקנית בשלשים מעלות בעלות הגורל, והשם קבעוהו לחדו"ת את הבית לדוד להזכיר זכרון בספ"ר פנים יפות יפה דברנו ובזמנו, זמן פיוס רג"ל על לשונינו, לבש"ר קש"ב ושמע שומע דומיא דמשמע לאזנינו, אוזן לירצה ולרצות את ארצינו, ארץ רחבת ידיס לפניו לישב בה ויסחרו בטוב סחרה, מסחר כסף עובר לזוכ"ר הברית הנאמר במלך **דוד** ונאמר ברית בתור"י זה"ב הנעשה לו עם נקודת הכת"ב, ישיב לו ולו הסמוכים אצל הדיבור ויקרא ארץ צבי עדיו לגאון שם שם ל"ו נצריא אלא לאקדומי קדמת אשור, אשרי כל חוסי בו ובשילוחו מתקדש, בכתב אשורית ולשון הקודש, ישראל ראשית תבואתו בא החכם למסר"ך אבתרינו, בתר תאוה לעינים רואות את מורינו, יורה בעתו יחישנה, לבוא במועדו מועד **דוד** במועד צאת השנה, ששנה עליו הכותב מלעכב בעקבי הצאן לצאת ולבוא בדרך המלך ולמלכים מתשרי מניין במנין ובמפקד פקודת הרועה בעדרו אשר יעבירו תחת השבט המושל בכל מכל כל ישראל ויהודא אוהב את **דוד** כי הוא יוצא ובא לפניו, יציאות הצדיק עושה רשם בכתב אמת מארץ יצמיח וצדק משמים ישקיף בהשקפה לטובה לטב ולחיים ולשלם דמשתלם מדוויל ידי' ונפיש זכותו לזכותו בדינינו, בדיני שמים בינו לבינינו, עשה דרך בקשה לבקש רחמים בעד עמינו, ועמי תלואים למשובתו, זו היא שיבה זו היא ביאה למלאות דברינו, ולבוא אחרינו, אחר סמוך סמוכות לדרוש דרישה ופרישה פרשת הכת"ב לאמור את משפט המלוכה, שמורה בכל וערוכה, לערוך מלחמה מלחמתו של תורה, וקר"ב קירוב הדע"ת נוט"ע אהלו אהל קבע במסמורת נטועים לשבת בשבת בתחכמוני, עדני עצני, כעץ שתול על פלגי מים אשר פרו יתן בעט"ו עט סופר מהיר במהלכת"ו בדרך רשות בפרט לדבר מצוה דרבים אומרים לנפשו זכ"י וקני בסד"ר קנה וביצע אמרתו אמירה של חיבה יתירה, לנו נודעת בידיעה ברורה, ובידיעת התומ"ה תחלה וסוף דבר הקול נשמע בבואנו אל הקודש לחב"ר על הקהל עדת ישראל כי ישגי"א בשיגיו"ן **לדוד** שגיא כחל"ו מצאנוהו דאתא לדידנו ידו הרמה ונשאה, יתנשא כסאו ותפארתו, עד כי ינחם ה' את עדתו, ובחר עוד ביעקב חבל נחלתו, ונחל להם את ארצו וירושלים קריתו, ולהשיב בתוכם שכינתו, במהרה בימינו אכ"ר כונן שמים בתבונתו.

כה עתירת נשיקת עפר הדום רגלו רגל רביעי בקודש קדושתו, וקדשנו לעיני בני עמים ידברו תחתם תחת עצתם יועצי שרי פרנסים ומנהיגים בפייהם דברו בעדנו לצאת לקראתו, בשים שלו' תלמידי לרב ולאובהי תורתו, תורת העדה הנאמרה בהקהל עדתו.

נאום זעליגמן קריילסהיים ונאום אברהם אולמא מפירודא

קולות גבוה מאוד, 30 מול 32, והיא "נקנית בשלשים מעלות בעלות הגורל", ודחקו בו לזרז את בואו ולהגיע לפיורדא לקראת השנה החדשה. קהילת פיורדא הפורחת, על ישיבתה המפורסמת, היוו אתגר רציני מאוד לרבי דוד שְטְרָאוֹס, וכאשר נתבקש לקבל את עול רבנותה, נענה לה בשמחה גדולה מאוד, אותה הביע בדרשה פומבית, בה עשה מעשה שהידהד בעולם ההלכה במשך דורות רבים.⁴⁷ סיפר על כך תלמיד תלמידו רבי משה סופר בעל 'חתם סופר' (תקכ"ג-ת"ר):

נהירנא, אלוף נעורי, הרב מו"ה מְעַנְדֵּל לִילְג ז"ל, רב בבית המדרש בפרנקפורט, סיפר לי, שהיה הוא תלמיד מובהק של הגאון הגדול מו"ה דוד שטרויז כ"ץ⁴⁸ זצ"ל, שהיה אב"ד בק"ק פיורדא, ותחלתו היה ראש בית דין בפרנקפורט דמיין, וכשנסע מפרנקפורט ודרש בפרנקפורט⁴⁹ בבית

⁴⁷ עיי' שו"ת יד הלוי, ח"א, או"ח, סי' ל"ז; שדי חמד, מערכת בית הכנסת, אות י"ב; ביאור ר"י פערלא על ספר המצוות לרס"ג, ח"ג, מילואים, סי' ב', דף רכז ע"א; ראי"ה שווארץ, דרך הנשר, גאלאנטה תרפ"ח, עמ' ז; הגאון רבי דוד שטרויז זצ"ל גאב"ד פיורדא, 'תשובה בענין קטניות מותלעות', מוריה, גליון רמו-רמז, שבט תשנ"ג, עמ' נא-נג.

⁴⁸ גם בסוף התשובה מזכירו חת"ס בשם "הגאון מהר"ד שטרויז כ"ץ זצ"ל". התואר 'כ"ץ' נשתרבב כנראה בטעות. בשום מקום לא נזכר שר' דוד שטראוס היה כהן, לא במצבתו, לא במצבות בני משפחתו, לא בספר הזכרת נשמות של פיורדא ולא בעדויות אחרות של בני דורו. ידוע שבפראנקפורט היתה משפחה נוספת בשם שטראוס שבניה כהנים, ואחותו של חת"ס, מרת הינדלה היתה נשואה לאחד מבניה, רבי גבריאל שטראוס-כ"ץ. פרטים על כך בספרו של ריוט"ל ראקאו, למטה משה, בני ברק תשס"ז, עמ' פג-פו. חת"ס עצמו ציין את כפל השמות הזה 'כ"ץ-שטראוס' של בני משפחתו בספר הזכרון שלו, 'מהד' ירושלם תשי"ז, עמ' ז: "דרוש לבר מצוה פ' ויצא תקס"ט לפ"ק, לבן אחותי היניק שמואל כ"ץ שטרויז מפפד"מ יע"א". אפשר שמכאן נתחבר התואר כ"ץ גם לר' דוד שטראוס דידן.

⁴⁹ במקור מופיעה מילה זו בראשי תיבות: פ"פ. במהדורת מכון חת"ס של שו"ת חת"ס, הציגו המהדירים תיקון: "אולי צ"ל בפיורדא". אין הכרח בהגהה, ותלמידו הפראנקפורטאי ר' מנדל לילג כנראה שמע את הדרשה הזו בפראנקפורט לפני הגיעו לפיורדא. אם דרש זאת בפראנקפורט היה הדבר לכאורה לפני רבנותו בוורמיישא, כאשר עקר מפפד"מ לוורמיישא, אבל לא בהכרח, כי רבנות פיורדא היתה חשובה באותם ימים הרבה יותר מרבנות וורמיישא, וזוהי הסיבה שעזבה לטובת פיורדא, ואם היה מקום לברך 'שהחיינו' על וורמיישא אזי ודאי היה לו לברך שנית 'שהחיינו' או 'הטוב והמטיב' על פיורדא (עיי' שו"ע או"ח סי' קע"ה סעיף א'). ואין זה הגיוני שיברך כן בפני בני וורמיישא אותה עזב, כדי שלא להעליבם, אלא עשה כן בדרכו מוורמיישא לפיורדא בחנותו בעיר מולדתו פפד"מ. כעין זה סיפר על עצמו בן דורו רבי דוד דיסבק, שעבר מרבנות מיץ לרבנות בייארסדרוף וחנה בפיורדא לחגוג את המעבר הזה, כפי שסיפר בהקדמת ספרו 'פרדס דוד': "בק"ק מיץ, אם בישראל... עבדתי באמונה שש שנים, ובשנה שביעית באו אלי כתבים מק"ק פייארשדארף ומדינות ברייט שעמדו על מנינם וקיבלו אותי לאב"ד ור"מ... ונפשי נכסף נכספתי לשוב אל בית אבי ומשפחתי, עינים מיחלות במספר שבעה, דרים בק"ק פיורדא וסביבה... עד שֶהִבְאֵתִי לעיר אנשבאך, ומצאתי שאהבה נפשי כל בני משפחתנו הממתינים עלינו סבבוני, במרכבותיהם ברכב ופרשים כתרוני, והלכנו לקהלה קדושה פיורדא בשמחה לכל המונים... ודרשתי בק"ק פיורדא פרשת 'כי תצא' והיה לי לכבוד

הכנסת, יען היה שמו דוד התחיל: "ויברך דוד את ה' לעיני כל הקהל ויאמר דוד ברוך ה' אלקינו מלך העולם שהחיינו", וכוליה (או אפשר: "הטוב והמטיב", לא נהירנא). נראה שהיה הגאון ז"ל מסופק, וחש לברכה לבטלה, על כן עבד כנ"ל.⁵⁰

הגעתו לפירדא בחודש כסליו תק"ט, היה אירוע משמח לבני העיר. על פי התקנון של הקהילה חוייב להופיע בה בתוך ששה חודשים מאז קבלת כתב הרבנות, ואזי ראוי היה לקבלת פנים חגיגית ומכובדת.⁵¹ פרנסי פירדא הכינו לכבודו קבלת פנים מרשימה, שפרטי תכניתה נרשמו בפרוטוקולים של הקהילה. עבור נסיעתו המרווחת אל העיר פירדא הקציבה הקהילה 50 דוקטים, ושליח מטעמה הגיע לקראתו מרחק של כ-20 קילומטר מפירדא. לריהוט דירתו הוקצבו 175 פֿלוריניס, וכימתנת דרשה' (דרשה-געשענק') הוענק לו גביע כסף יוקרתי בשווי של כ-50 טלרים.

הכניסה לעיר פירדא – לימין הדרך זורם נהר הפגניץ – תחריט של יוהאן אלכסנדר בנר

ולתפארת, ופרנסים וראשי דמדינות ברייט היו עומדים למשמרת לבוא לק"ק פייארשדארף במרכבת המשנה וכמה עגלים ורוכבים היינו מעוטרות".

שו"ת חתם סופר, או"ח, סי' קנ"ו. ⁵⁰

F. Neubürger, 'Verfassungsrecht der gemeinen Judenschaft zu Fürth und in dessen Amt im 18. Jahrhundert', Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums 1901, Heft 5, p. 526 ⁵¹

לאנשים בלתי קרואים נאסר לצאת לקראתו, לא בהליכה, לא ברכיבה ולא בנסיעה. נציגי הקהל בלבד נסעו לקראתו בשתי כרכרות, והם שני הדיינים, רבי יוֹזֶל רֵינְדְסְקוֹפֶף ורבי זְלִיגְמָן דִּינְקֶלְסְבֵּיגֶל, עם שני החזנים, שהוטל עליהם להביאו לביתו החדש וללון עמו לילה ראשון. יתר ראשי הקהל קידמו את פניו בחדר המגורים שבתוך ביתו. בשעות אחר הצהרים של השבת הראשונה לבואו ערכה לכבודו הקהילה סעודה חגיגית, בה השתתפו חברי בית הדין, פרנסי הקהילה וגבאיה.⁵² קבלת הפנים של ר"ד שְטְרָאוּס בפירדא היה אירוע מרשים שנחקק בזכרונם של בני הקהילה והועלה על נס על ידי צאצאיהם.⁵³

בני פירדא, שהוכיחו את אהבת התורה שלהם באחזקת עול הישיבה הגדולה, כיבדו את הרב בכל השנים בהן ישב על כסא הרבנות. הם הקפידו על כך ש"בכל שבת שמברכין החדש חיוב להעלות להרב בראש כל הקרואין לקרוא בתורה, ומלבד כל שבתא דרגלא עולה לתורה". בעוד במרבית הקהילות הוצרך האב"ד להשמיע דרשות רק פעמיים בשנה, בשבת הגדול ובשבת שובה, הרי יהודי פירדא, למרות שידעו כי רבם הוא גם ראש ישיבה העמוס במתן שיעורים, תבעו מרבם לדרוש פעמיים נוספות, וקבעו כי "הרב מחויב לדרוש כתקנות חכמים בשבת הגדול ובשבת תשובה, ותוספות כעיקר, שבינתיים ידרוש עוד פעמיים למען ישמע לעם תורות וחקים, אף בין הפרקים".⁵⁴

בואו של רבי דוד תואר בפירדא כתחילתה של תקופה חדשה: "זרח עלינו השמש בחדש כסלו תק"ט לפרט",⁵⁵ אך בחייו האישיים חשך עליו עולמו, כאשר בטרם חלפה שנה להתיישבותו בפירדא, נפטרה עליו בט"ז במרחשון תק"י, אשת נעוריו הרבנית שְרָכָן בת ר' מוֹדֶל כהן מִיטְוֵיץ.⁵⁶

קהילת פירדא שידעה לכבד את האב"ד, לא הצליחה באותה מידה לפרנס אותו ביד רחבה. עול החזקת הישיבה מרובת התלמידים על קהילה בינונית כפירדא, היה עצום ורב,⁵⁷ והשפיע ככל הנראה על יכלתה זו. ר"ד שְטְרָאוּס היה אבי משפחה גדולה, וביחס לכך היתה משכורתו צנועה ומצומצמת,⁵⁸ ולכן רוב

L. Löwenstein, 'Zur Geschichte der Juden in Fürth, Erster Teil: Das Rabbinat', JLG 6 (1909), p. 188 ⁵²

A. Frank, The Dinkelsbühler, Hönigsberger and Willäersdörfer Families of Floss and Fürth (Bavaria) – Biographies and Genealogical Charts, Jerusalem 2006, pp. [37-38] ⁵³

יחמשה מכתבים אודות הרבנות דק"ק פירדא משנת תק"ח לפ"ק, כרם שלמה, גליון קכ"א, תשרי-חשוון תש"ן, עמ' נו. ⁵⁴

נוסח מצבתו. ⁵⁵

G. N. Blume, Der alte jüdische Friedhof in Fürth 1607-; עמ' 189, לונשטיין, שם, 2007: Geschichte – Riten – Dokumentation, Fürth 2007, p. 119 ⁵⁶

ראה להלן כרך שלישי פרק 'הישיבה בימי השער הזקנים', תת-פרק 'אחזקת הישיבה'. ⁵⁷

A. Würfel, Historische Nachricht von der Judengemeinde in dem Hofmarkt Fürth, Frankfurt und Prag 1754, p. 59 ⁵⁸

ימיו "למד תורה מתוך הדחק".⁵⁹ בידינו מסמך המפרט את מקורות ההכנסה המגוונים של אב"ד ור"מ פירדא כפי שהובטחו בעת הבחירות שלו לרבנות על פי השיטה שהיתה נהוגה בקהילות ישראל ברחבי אירופה עד לעת החדשה:⁶⁰

- א. שכירות קבוע של כל שנה ושנה מאה וחמשים זהוב ריינש.⁶¹
- ב. מהתרת קידושין משני הנדוניות מכל מאה זהוב ריינש, אחד זהוב...⁶²
- ג. מסילוק אלמנה עבור השבעת כתובתה צריכה ליתן להרב, 'ראשי-בית' שני ריינשטליר, ו'מפחותי-ערך'⁶³ ארבע ריינשטליר, ומעשירים ששה ריינשטליר. ואם תגיע הכתובה עשרת אלפים זהוב ויותר, יטול האב"ד עשרה ריינשטליר ולא יותר.
- ד. ראשי פרקים שבשעת ה'קנס',⁶⁴ דהיינו שטרי פסיקתא, הרב כותבו, וכל צד מהצדדים צריך ליתן להרב לפי כבודו ולפי מאודו.
- ה. למיסמך סבי ליתן סמיכות 'מורינו' או 'חבר'⁶⁵... מישך שייד להרב 'מ'מורינו' שנים עשר ריינשטליר, ומכל 'חבר' לפחות שלשה ריינשטליר.
- ו. קבעוהו חוב על כל הדרים בקהלתינו לשלוח מנות בפורים להרב, העשיר לו ירבה והדל לא ימעט.
- ז. ליתן להרב כל שכר להתרת קדושין במלואו...⁶⁶

⁵⁹ לשון הממורבוך של פפד"מ, מובא אצל ריוט"ל ראקאו, למטה משה, בני ברק תשס"ז, עמ' תלא.

⁶⁰ בעת החדשה הונהג בגרמניה להעניק לרב משכורת גבוהה מטעם הקהילה, ובוטלו כל ההכנסות הצדדיות.

⁶¹ Rheinischer Gulden

⁶² ככל שסכום הנדוניות היה גבוה יותר, הצטמצם גובה אחוז העמלה של הרב, כפי שנאמר בכתב הרבנות שם: "כזה יתנו עד אלף זהוב ריינש, דהיינו מן אלף זהוב עשרה זהוב ריינש. ואם השני נדוניות עולים יותר מאלף אפילו עד רבתיים, מחוייבים ליתן מאלף ולעילא מכל מאה זהוב ריינש חצי זהוב, ושוב אין לערך זה הפסק".

⁶³ בכל קהילה בדורות ההם היו עושים אחת לשנתיים-שלוש, הערכת הכנסה וגובה רכוש של בעלי הבתים, לצורך גביית מסים ותשלומים. על פי ה'ערך' האישי של כל אחד, גבו את התשלומים. עי' מנהגים דק"ק וורמיישא לרבי יוזפא שמש, ח"ב, ירושלים תשנ"ב, עמ' קלד-קלט.

⁶⁴ 'שעת הקנס' או 'הנחת הקנס' היה הביטוי שציין מעמד של הסכם שידוכין, הקרוי כיום בשם 'תנאים'. עי' מנהגים דק"ק וורמיישא, שם, עמ' א.

⁶⁵ הזכות להעניק סמיכות 'חבר' או 'מורינו', מותנית בהסכמת הפרנסים, כמבואר בכתב הרבנות שם: "איתמר בפירוש כדי להסיר התלונה מן הרב, כי לא כל הרוצה ליטול את השם, שאינו רשאי לסמוך כי אם בהסכמות פרנסים שבימים, ואחר הסמיכה מישך שייד להרב".

⁶⁶ גובה הכנסה זו משתנה, כפי האמור בכתב הרבנות שם: "אם יעשה אחד מקהלתינו נשואין לבניו חוץ לקהלתינו, שאם ישוב הזוג לקהלתינו בשנה ראשונה אחר החתונה שלהם יחזיקו העירנות בקהלתינו, מחויבים ליתן להרב כל שכר להתרת קדושין במלואו, על פי סדר הני"ל, מה שאין כן שלא ישוב הנה בשנה ראשונה אלא אחר כך, או שלא ישוב כל עיקר אלא שיחזיקו העירנות פה כתקנות קהלתינו לבוא למועד לכאן הם או בניהם, אזי צריכין ליתן לרב חצי

- ח. כל הכנסות דיינות שייכה מחצה להרב ומחצה להדיינים היושבים אתו עמו.
- ט. שכר סדר גיטין וחליצות אין לדבר קצבה, כי אם הכל לפי תואר הענין.⁶⁷

בראשות הישיבה

הרבצת תורה בישיבת פיורדא היתה תפקיד שאליו נכנס מיד. בראש כתב הרבנות ששיגרה אליו קהילת פיורדא צוין כי ממתנינים לו שיבוא "וישגיב נא ישיבתינו", בהיותו "איש הבינים בני עמודי דנורא, ועמודי דגירסא שמעתתא דרבוותא... בכל עת האסף הצאן להשקות מים".⁶⁸

פרנסי פיורדא הביעו את רצונם שראש ישיבה גדול יתחיל מיד "ללמד לבני יהודה קשת, ללחום בלחמו של תורה, כי זה שנתים ימים רעב בקרב ארץ".⁶⁹ תלמידי הישיבה ודאי שמחו לקראת בואו של ר"ד שְטְרָאוס, שהיה מוכר בתור "הגאון הגדול",⁷⁰ "הגאון המפורסם",⁷¹ "הגאון הגדול המפורסם המופלג בתורה",⁷² "גאון תפארת ישראל, עבד ה' מנעוריו... מופלג בבקיאות ובחסידות ופרישות... תמים בדרכיו וצדיק במעשיו, אהוב לאלקיו",⁷³ "נטוי כעין הקרח הנורא, סיני ועוקר הרים וטוחנן זו בזו בסברא, עמיה שרי נהורא",⁷⁴ "שמו נודע בשערים וגדול הוא בישראל",⁷⁵ "המאור הגדול... עוקר הרים וטוחנן זו בזו

הדמים. ומכלל הן נשמע לאו, שאם לא יהיו נשואין פה, וגם לא יהיה להם העירנות פה, פטורים מליתן להרב. מכלל זה אתה שומע שאם הנשואין פה אף על פי שאין להם עירנות, אפילו שניהם אורחים העושים בכאן נשואין והולכין אחר נשואין החוצה, מחויבים ליתן להרב כאחד מתושבי קהילתנו העושה נשואין פה עד פרוטה אחרונה".

⁶⁷ 'חמשה מכתבים אודות הרבנות דק"ק פיורדא משנת תק"ח לפ"ק', כרם שלמה, גליון קכ"א,

תשרי-חשוון תש"ן, עמ' נה-נו.

⁶⁸ כרם שלמה, שם, עמ' נז.

⁶⁹ שם, עמ' נב.

⁷⁰ שו"ת חתם סופר, או"ח, סי' קנ"ו; נוסח מצבתו.

⁷¹ ר"מ הלוי הורוויץ, אבני זכרון הכתב והמכתב, פפד"מ תרס"א, מס' 3988; רישומים מתוך

ספר הזכרון, בתוך: ר"מ הורוויץ, רבני פרנקפורט, ירושלים תשל"ב, עמ' 289.

⁷² ממורבוך של פיורדא; רבי אלעזר קאליר בספרו אור חדש על מסכת פסחים. ראה רי"י

גרינוואלד, לפני שתי מאות שנה, ניו יורק תשי"ב, עמ' 65.

⁷³ ספר הזכרת נשמות דק"ק פראנקפורט, מובא אצל ריוט"ל ראקאו, למטה משה – בו נקבצו

ובאו פרטים לבית אבותיו ושלשלת ייחוסו למעלה בקדוש של רבינו משה סופר מפפד"מ מרנא

החתם סופר זי"ע, בני ברק תשס"ז, עמ' תל-תלא.

⁷⁴ מכתב רבי שאול מאמסטרדם בעל 'בנין אריאל' אצל ר"ר דסלר, שנות דור ודור: אסופת גזוים

כתבי יד תעודות ומסמכים נדירים מאוצרם של גדולי הדורות, ח"ג, ירושלים תשס"ח, עמ'

תקלח.

⁷⁵ נוסח מצבתו.

בהלכה למעשה, רב גוברי... הקדוש שבקדושים וטהורים... מאיר נתיבת החכמים... נר ישראל, עמוד הימיני, פטיש החזק... רישא דאמא, מדברנא דאומתיה", ⁷⁶ "האילן הגדול, הארז שבלבנון, הרב הגאון, המאור הגדול... מהור"ר דוד שטרויס", ⁷⁷ "גדול הדור". ⁷⁸

בטרם בואו לפירודא כבר שימש כראש ישיבה בקהילות בהן פעל בעבר, שכן היה "מרבץ תורה בישראל, מימי בחרותו עד זקנה ושיבה... וה' עמו שהאיר עיניו בתורתו והיה לו יד... בכל חכמה", ⁷⁹ וגם בפירודא נודע עד מהרה בתור "אב"ד וריש מתיבתא דק"ק פירודא כהר"ר דוד שטרויז ז"ל". ⁸⁰ הוא הצטיין בכך ש"לימד תורה לשמה... לו יד ושם בכל תושיה וחכמה, וה' עמו שהאיר עיניו בתורתו התמימה". ⁸¹ תיארוהו כגאון אשר "לו שם בגבורים אשר מעולם, אנשי שם, המה (משיבי) [מטיבי] צעד... דולה מים מבורות עמוקים, ריבץ תורה בישראל הרבה, למד ולימד, דומה הרב למלאך ה' צבאות... בר וזך לקח", ⁸² "אחד המיוחד שבעדרים, אשר ישקו מן המעיין היוצא מן הקודש... אביר הרואי"ם באספקלריא המאירים... לבא"ר כל חמיר"א ושיערי"ם". ⁸³

ערב בואו לפירודא תיארו ראשי הקהל את ההתפתחות המרשימה של ישיבת פירודא, שמזה כמה דורות נחשבה לישיבה איכותית מאוד, ובהדרגה אף גדלה מבחינה כמותית במקביל לגידול מספר חברי הקהילה: "כסאינו [=כס רבנות פירודא] כבוד מרום מראשון מראשית השנים, ושאל נא לימים ראשונים אשר גבלו קדמונים דור דור ודורשיו, אוצר נחמד ושמן היה בנוה החכמים, בניהם היו כשתילי זתים סביב לשלחניהם חונים על דגליהם עם כל היקום אשר ברגליהם, עפרות זהב להם להניח ברכה אחריהם, ובאותו זמן הלא מצער היו האנשים הן במספר הן במנין בישיבה, וכעת עתה הי' כן ירבה וכן יפרוץ". ⁸⁴

⁷⁶ 'כתב רבנות מק"ק פירודא אל הגאון מהר"ר דוד שטרויס זצ"ל, כרם שלמה, גליון קכ"א, תשרי-חשוון תש"ן, עמ' נז-נח.

⁷⁷ ר"ש באנדי, 'הקדמת נכד המחבר', לספרו של ר' אברהם נפתלי הירץ שייאר, תורי זהב, מגנצא תרל"ה, עמ' טו.

⁷⁸ M. Weinberg & J. Prys, 'Die hebräischen Druckereien in Sulzbach', Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft, Band XXI, Frankfurt a. M. 1930, pp. 45.

⁷⁹ ספר הזכרת נשמות דפד"מ, שם.

⁸⁰ ר"מ הלוי הורוויץ, אבני זכרון הכתב והמכתב, פפד"מ תרס"א, מס' 3988; רישומים מתוך ספר הזכרון, בתוך: ר"מ הורוויץ, רבני פרנקפורט, ירושלים תשל"ב, עמ' 289.

⁸¹ ממורבוך של פירודא.

⁸² נוסח מצבתו.

⁸³ כרם שלמה, גליון קכ"א, תשרי-חשוון תש"ן, עמ' נז.

⁸⁴ כרם שלמה, שם, עמ' נד.

בגין גאונותו של ר"ד שְׁטְרָאוּס וידיעותיו המרשימות נמשכו תלמידים רבים לשיבת פיורדא,⁸⁵ שקיבלה מעתה תנופה נוספת בכמות ואיכות,⁸⁶ למרות שבתקופה זו הכניסה לשיבה כרוכה היתה בהוצאות מרובות.

**בתי מגורים יהודיים סביב הישיבה של פיורדא
לאחר הריסת בתי הכנסת ובתי המדרש בידי הנאצים שעמדו לפנים על המגרש החרב**

אזרח גרמני של העיר פיורדא ציין בשנת תקי"ד כי "לכאן מגיעים צעירים מן המקומות הנידחים ביותר כדי ללמוד תורה".⁸⁷ הלה סיפר כי מקובל כאשר "מגיע תלמיד לפיורדא ללמוד בישיבה, נותן הוא שלושה, ארבעה או חמשה דוקטים לרב אב"ד, אשר מסדר לו מגורים ומקומות אכילה ('קֶסֶט') למשך שלוש שנות

L. Löwenstein, 'Zur Geschichte der Juden in Fürth, Erster Teil: Das Rabbinat',⁸⁵
JLJG 6 (1909), p. 188

S. E. Fürth in Bayern, 'Aus der Geschichte der Juden in Fürth', Blätter⁸⁶
Herausgegeben vom Gruppenverband der Palästinazentrale und der Jugend-
organisation der Agudas Jisroel in Deutschland, 7. Jahrgang, No. 6 u. 7., p. 99

A. Würfel, Historische Nachricht von der Judengemeinde in dem Hofmarkt Fürth,⁸⁷
Frankfurt und Prag 1754, p. 7

לימודים". תלמידים עשירים השיגו בעזרת כספם תנאי מגורים ומחיה משופרים יותר.⁸⁸ באותם ימים שימש ר' אליהו קליווא במשרת הגבאי של 'תלמוד תורה', היינו, חלוקת התמיכה הכספית לתלמידי הישיבה הנזקקים,⁸⁹ ורבים מיהודי פירדא פתחו את בתיהם ברוחב לב בפני הבחורים והעניקו להם תחושה משפחתית חמימה.⁹⁰

מספר השנים הממוצע של לימוד בישיבה עלה על שלוש. לדברי מפקח חינוכי בממשלת פוֹרְנֵה הרי "כרגיל מבלה בחור חמש שנים בישיבה, כדי להתקדם בלימודים העבריים, על מנת להשלים את ידיעותיו בכל חלקי הש"ס, וכדי להגיע לרמה נאותה של למדנות, עד שיהא ראוי להיות מנהיג רוחני של קהילה ולפסוק את כל שאלותיה".⁹¹

בין הבחורים המופלגים שלמדו אז בפירדא נמנו גם שני האחים הגאונים לידי קהילה רבי חיים צבי הירש ברלין אב"ד מְנַצָּא ואה"ו בעל 'עצי ארזים' (תצ"ד-תקס"ב)⁹² ורבי אריה ליב ברלין אב"ד בְּמַפְּרָג וקָסֶל (תצ"ז-תקע"ד).⁹³ על תלמידי רבי דוד שְׁטֶרְנְאוס נמנו רבי מְנַדֶּל עמנואל ב"ר זִיסְקִינְד לִילְג דרשן בפרנקפורט ואב"ד הַדְרֵנְהִים (-תק"ן),⁹⁴ רבי יצחק אלכסנדר אב"ד הַגְּנֶסְבוּרְג (תפ"ב-תקס"ב)⁹⁵ רבי משה פִּילְטָא לִיבְהוֹלְד-עֶפְשְׁטִין אב"ד בְּרוֹכְסֶל (תק"ה-

⁸⁸ ווירפל, שם, עמ' 60.

⁸⁹ L. Löwenstein, 'Memorbücher', Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland, Braunschweig, vol. 2 (1887), p. 95

⁹⁰ על מערכת יחסים אינטימית בין תלמיד למארחו, אנו קוראים באגרת פרטית מפירדא מיום ב' בתמוז תקכ"ח ששלח תלמיד לשעבר למארחו (בגנזי הרב ד"ר משה נתן רוזנפלד שליט"א): "בצלם חמדתי וישבתי, פריים מתוק לחכי, ועודנו אהבתו בלבי בי לאמור מי יתן ירחי קדם, לעלות על זכורני זכרני לטוב מושבם אחרי[הם] ארוץ, בהיותי באוכלי על שלחני, מאוכלי לחם, זו תורה זה כבר ח' שנים שעברה, ולמדתי עבר בן של אדוני הב"ח שי' ועושה פרי תל"יי". לא ברור באיזו קהילה למד התלמיד בשנת תק"ד, אבל רואים מכאן כיצד משפחה מאמצת תלמיד ישיבה אל חיקה, והוא בתמורה מלמד את בנם הצעיר.

⁹¹ J. B. Graser, Das Judentum und seine Reform, als Vorbedingung der Vollständigen Aufnahme der Nation in dem Staatsverband, Bayreuth 1828, p. 127

⁹² ראה עליו להלן פרק 'רבי חיים צבי הירש ברלין בעל עצי ארזים'.

⁹³ ראה עליו להלן פרק 'רבי אריה ליב ברלין מהרל"ב'.

⁹⁴ שו"ת חת"ס, או"ח, סי' קנ"ו וסי' ר"ה; דרושים ואגדות חת"ס מכת"י ירושלים תשנ"ח, עמ' רמה; חידושי חת"ס, עמ"ס פסחים דף מט ע"ב ד"ה גדולה; ר"ש סופר, חוט המשולש, תל אביב תשכ"ו, עמ' קמא; שו"ת מטה לוי, ח"א, סי' י"ט ד"ה ג' יענינו.

⁹⁵ Biographisches Handbuch der Rabbiner. Teil 1, Die Rabbiner der Emanzipationszeit in den deutschen, böhmischen und großpolnischen Ländern 1781-1871, herausgegeben von Michael Brocke und Julius Carlebach; bearbeitet von Carsten Wilke, München 2004, p. 139

תקפ"ה),⁹⁶ רבי שמואל אולמן הרב של הוֹהֶנְאָמֶס (ת"ק-תקפ"ה)⁹⁷ ורבי אליעזר ליב איִכְנֶהאוֹזֶן אב"ד במדינת רֵיִינְפֶּלְץ.⁹⁸ אחד המפורסמים שבהם היה ללא ספק רבי משה מאיר ב"ר אשר אֶמְשֶׁל רוֹטְשִׁילְד (תק"ג-תקע"ג), אבי משפחת הברונים הנדיבים רוֹטְשִׁילְד מפרנקפורט.⁹⁹

רבי משה מאיר ב"ר אשר אמשל הברון רוטשילד אבי השושלת

מתוך אופיו של תלמיד זה שהתפרסם ברחבי העולם בעושרו ונדיבותו, ניתן לראות איזו אהבת תורה השריש ר' דוד שְטְרַאוס בתלמידיו. על כך מספר ה'ממורבוך' של קהילת פרנקפורט:

⁹⁶ Biographisches Handbuch, p. 285

⁹⁷ Biographisches Handbuch, p. 868

⁹⁸ רנ"ר אויערבך, שְׁמֵרֵי מְשִׁמֶרֶת הַקֶּדֶשׁ – הרבנים למשפחת אויערבך באשכנז, ירושלים תש"ע,

ח"ב, עמ' 477; 613 Biographisches Handbuch,

⁹⁹ א' חרמוני, הרוטשילדים, תל אביב תרצ"ו, ח"א, עמ' 3; ד' וילסון, רוטשילד – העושר

והעוצמה, ירושלים תשנ"א, עמ' 14; ע' אילון, המייסד: אבי שושלת רוטשילד ותקופתו, תל

אביב תשנ"ח, עמ' 47; M. N. Rosenfeld, 'Talmudschule und jüdische Erziehung in

Fürth', In: Werner Heymann (Hg.): Kleeblatt und Davidstern, Aus 400 Jahren

jüdischer Vergangenheit, Fürth-Emskirchen 1991, p. 84

יזכור אלקים את נשמת האלוף והקצין, גבאי צדקה, התורני והרבני, כמהור"ר משה מאיר בן המנוח כמהור"ר אַנְשִׁיל רוֹיטְשְׁלִיד ז"ל, אשר היה בר אוריין, ויודע להקשות ולפרק, וגם בימי בחרותו נשא דעת למרחוק רגליו חוצה, למקום ישיבות תלמידי חכמים וגאוני זמן, לשמוע הלכה ולהוסיף חכמה ודעת תורה, בפלפול וחיזוד וסברא ישרה, מפי רב ומורה.

ואף אחרי אשר הגיע לנשואין, החזיק בתומו, תומת ישרים, ולא פג טעמו ולא נמר ריחו, מלתא דאלביישהו יקירי, הן לקבוע לעצמו תמידין כסדרן יום יום בשיעורא דרבנן, ואף להכניס לומד[ן] תורה לביתו להיות לו לצוותא בסימא, להאזין מהם דברי תורה ולעייל בפרדס פירוש ר'מז ד'רוש וס'וד, ובפרט בשבתות וימים טובים, אשר היה לו זמן יותר להשתעשע עמהם.¹⁰⁰

מלחמת הדפסת הש"ס הראשונה

הלימוד בישיבה בימי ר' דוד שְׁטֶרְנְאָוס הצריך הדפסה חוזרת של המסכתות הנלמדות. בפירדא המשיכו המדפיסים המקומיים להדפיס מסכתות בודדות לפי הצרכים השוטפים, בשנת תקי"ג הופיעו מחדש מסכתות ביצה וכתובות.¹⁰¹

¹⁰⁰ העתק מתוך ספר הזכרת נשמות אצל ר"מ הורוויץ, רבני פרנקפורט, ירושלים תשל"ב, עמ' 312-313. ושם מפורטים שאר מעשי המופלאים של אישיותו: "הכניס כמה וכמה אורחים חכמים לביתו להאכילם מטוב הארץ ולהשקותם מעיס רמונים ויין הרוקח, ולהראות להם פנים שוחקות בדברים המרוויים צמאונם בדברי חן וחנינא בלי החוורת אפי, ומאז אשר עוד יותר התגדל בגידולי קודש ותרומה, הרים תנופות זהב וכסף מברכתו אשר בירך ד' אותו לכל מבקשי פניו. וביותר אחרי אשר חנן ה' אותו לישא חן בעיני מלכות ושרים אדירים, שהיה נשוא פנים כר' אבוב בבי קיסר, היה רצוי לאחיו ודורש טוב לכל עמו, והיה מצוי לכל דורשיו ומבקשיו, לשמוע בקשתם וליתן להם חנינה וליעצם, ולהיות בעזרתם אצל שרים אדירים, ולהצילם מפח יוקשים ומבית כלא, יושבי חושך, להוציא ממסגיר אסיר אסירי התקוה בגודל השתדלותו, והכל עשה בתשוקה רבה ובזהירות ובהתאמצות גדול. ועוד זאת היתה יתירה על יבנה, שבנה מעלותיו הטובים הרבים והעצומים, שהשתדל עוד כמה וכמה טובות וחירות לבני קהילתנו יצ"ו, הן לאשר אתנו פה היום ואף לדורות הבאים, בניו ובנותיו כולם יטלו חלקם ברב טובותיו אשר פעל ועשה. ולולי שצוה לפני מותו שלא להספידהו ולעטרהו בכבוד בני אדם, בוודאי היה נעשה לו מספד גדול וכבוד. הן כל אלה מקצת שבחו וצדקתו תהלך לפניו, פיזור צדקות רבות אשר גם נתחלקו בעת משכבו, וגם א"י ז'הובים אשר ניתן לגי"ץ הקהלה, תעלה נשמתו מעלה מעלה כקרבן כליל ועולה ותינצי'יה עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאח, ועם נשמת שארי צדיקים וצדקניות שבגן עדן אמן. נפטר מוצאי שבת קודש ונקבר למחרתו ביום א' ערב סוכות תקע"ג לפ"ק ונקרא בפי כל: גבאי צדקה ר' מאיר רוטשילד."

¹⁰¹ M. N. Rosenfeld, 'Der Fürther Talmuddruck: Geschichte und Bibliographie', in: Israelitische Kultusgemeinde Fürth – Körperschaft des öffentlichen Rechts, Nachrichten für den jüdischen Bürger Fürths, September 1993, p. 31

בעיירה זולצבך השוכנת לא הרחק מפירדא, החליט המדפיס ר' משולם זלמן ב"ר אהרן להדפיס את כל מסכתות הש"ס. הוא עשה זאת בין השנים תקט"ו-תקכ"ג:

בשנת תקט"ו – ברכות, סדר זרעים, שבת.
 בשנת תקט"ז – עירובין, פסחים, ביצה, חגיגה, מועד קטן.
 בשנת תקי"ז – ראש השנה, יומא, סוכה, תענית, שקלים, מגילה, יבמות, קידושין.
 בשנת תקי"ח – כתובות, נדה.
 בשנת תקי"ט – סדר טהרות.
 בשנת תקכ" – גיטין, נדרים, נזיר, סוטה, בבא קמא, בבא מציעא.
 בשנת תקכ"א – סנהדרין, מכות, שבועות, הוריות, עדיות, זבחים.
 בשנת תקכ"ב – מנחות, בכורות, חולין, ערכין, כריתות, תמורה, מעילה.
 שנת תקכ"ג – בבא בתרא, עבודה זרה.

הדפסת ש"ס מקומי זול הקלה על בני הישיבה בפירדא להשיג את המסכתות הדרושות להם. הש"ס הזה נודע בשם 'זולצבך האדום', מפני שבמהדורה זו נדפסו כל שערי המסכתות בצבע אדום. אולם הפעם התחולל משבר רציני סביב ההדפסה. ר' יוסף פרוץ ור' יעקב פרוץ בני המדפיס הנודע באמסטרדם ר' שלמה פרוץ שהחלו בהדפסת ש"ס משלהם שלוש שנים לפני כן, חשו מאויימים, שכן שוק רוכשי הספרים בעת ההיא לא היה גדול, והם חששו שהלומדים יעדיפו את הש"ס הזול שנדפס בזולצבך על פני הש"ס היוקרתי והיקר שלהם, ובכך יאבדו לקוחות רבים.

מחלוקת גדולה פרצה איפוא בין מדפיסי ש"ס זולצבך למדפיסי ש"ס אמסטרדם. כאשר החל המדפיס בזולצבך בהדפסת הש"ס, שלחו שנים עשר מגאוני פולין, רבני 'ועד ארבע ארצות', חרמות על המדפיס הזה, על הקונים שלו, וגם על מי שבידו למחות ביד המדפיס והקונים ואינו מוחה. על ספרי הש"ס שנדפסו בזולצבך גזרו שריפה או גניזה. החרם נכתב בתאריכים כ"ה באב ובח' באלול תקט"ו. מדפיסי אמסטרדם הדפיסו את החרמות האלו ושלחו בכל גבולי ישראל.

המדפיס בזולצבך ביקש את עזרתו של רבי דוד שטראוס, שנודע כאחד מגדולי דורו המנהל את עדתו ביד רמה ו"עומד בפרץ".¹⁰² מדפיס זה הודיע לו שיש בפיו טענות קשות על בית הדפוס האמסטרדמי פרוץ, על שבעבר הדפיס כמה ספרים שנדפסו זמן קצר לפני כן בזולצבך, למרות שהיה עליהם חרם הרבנים שלא

¹⁰² לשון הממורבך של פירדא.

להדפיס עד תום מועד מוגדר.¹⁰³ בזמנו טענו האַמְסְטֶרְדָּמִים, שבמקומם לא מקובל להשגיח על חרמות כאלה, ועתה, הם עצמם יזמו חרם עליו, ולכן דרש שהאחים פְּרוֹפֶס יופיעו עמו לדין תורה בפירדא. בעקבות זאת הזמין בית הדין של פירדא את המדפיסים פְּרוֹפֶס להופיע לדין תורה בפניהם.

ציור העיירה זולצבאך כפי שהוכן בבית דפוס יהודי מקומי

בני פְּרוֹפֶס התעלמו מדרישה זו, ותחת זאת הגיבו במשלוח כתבי החרמות של רבני פולין, ובשיגור מכתב של פרנסי אַמְסְטֶרְדָּם "בצירוף אמ"י הגאון אב"ד ור"מ דקהילתנו", היינו רבי שאול לוֹוִנְשְׁטַאם אב"ד אַמְסְטֶרְדָּם בעל 'בנין אריאל' (תע"ז-תק"ן), מתאריך י"א במרחשון תקט"ז, אל ר"ד שטראוס ובית דינו, בשבח בית הדפוס של האחים פְּרוֹפֶס וגנותו של המדפיס בזולצבך, והבעת תקוה כי "מנהלי עדת ישורן בק"ק פירדא ועל ראשיהם... הגאון הגדול המפורסם אב"ד ור"מ מוהר"ר דוד נר"ו ה' יחזיק בידם מטה משפט... כי עם רוס הוד מעלתם דבר המשפט להצדיק צדיק ולהרשיע רשע לשלם למדפיס הנ"ל [מזולצבך] כפעלו וכרוע מעלליו, ולאפרושי מאיסורא וכל איש ירא וחרד מקהילתם הרמה".¹⁰⁴

בעקבות זאת נערכה אסיפה רבתי אצל ר' דוד שְׁטֶרְאָוס בהשתתפות עשרה דיינים¹⁰⁵ ולמדנים ובצירוף כל פרנסי הקהילה. הדיון ארך יומיים, ובסופו, ביום כ"ה במרחשון תקט"ז, התיר ר' דוד שְׁטֶרְאָוס יחד עם בית דינו את החרם. עמדת

¹⁰³ M. Weinberg & J. Prys, 'Die hebräischen Druckereien in Sulzbach', Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft, Band XXI, Frankfurt a. M. 1930, pp. 33-34.

¹⁰⁴ מכתב זה הופיע אצל ר"ר דסלר, שנות דור ודור: אסופת גזרים כתבי יד תעודות ומסמכים נדירים מאוצרם של גדולי הדורות, ח"ג, ירושלים תשס"ח, עמ' תקלח.

¹⁰⁵ בית הדין של פירדא שימשו בדרך כלל שישה דיינים לפחות מלבד אב"ד. ראה F. Neubürger, 'Verfassungsrecht der gemeinen Judenschaft zu Fürth und in dessen Amt im 18. Jahrhundert', Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums 1901, Heft 5, p. 522 fn. 2.

בית הדין הפיורדאי היתה כה נחרצת, שהוא הורה למדפים בזולצבך להתחייב בכתב ידו שלא להתפשר עם דפוס פרוֹפֶס ולא לפרוש מההדפסה, כי הדפסתו בזול מאפשרת את רכישת המסכתות גם לבינונים, בעוד דפוס אֶמֶסְטֶרְדָם היקר הוא בהישג ידם של העשירים בלבד. על פסק דין זה הסכימו גם רבני קהילות אחדות במרכז אירופה, רבי גרשון פולץ אב"ד ניקולסבורג (-תקל"ב), רבי משה לבוב אב"ד מדינת מורבניה (-תקי"ח) ורבי יוסף אופנהיים אב"ד טרביטש.¹⁰⁶

לוח מפיורדא לשנת תקב"ג בסגנון דפוי אמסטרדם

נמסר על רבי דוד שְטְרָאוֹס שהיה "נושא ונותן עם בית דינו שהיו באותו זמן, ומכניף עוד לומדים אחרים עמהם עד שיהיו עשרה, והתיר החרמות מפורש יצא מפיו הקדוש, ואמר אין כאן לא נידוי ולא חרם, כאשר העידו אותן שהיו באותה אסיפה... אם כן מה שעשה ר' זלמן, עשה על פי הוראת הגאון אב"ד דק"ק פירדא ובית דינו הגדול... שסמך את עצמו על הוראות של גדול הדור ובית דינו".¹⁰⁷ לא כל מה שנאמר בחדר הישיבות של רבני פיורדא דלף הימנו, אך הלכי הרוח שלהם

¹⁰⁶ ררנ"ג רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד, ירושלים תשכ"ה, עמ' קכ-קכא.

¹⁰⁷ M. Weinberg & J. Prys, 'Die hebräischen Druckereien in Sulzbach', Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft, Band XXI, Frankfurt a. M. 1930, pp. 41-43.

ודאי באו לידי ביטוי נחרץ מאוד במכתב של רבי יהושע הַשֵּׁל לְבֹב אב"ד שְׁוֹנֶבֶד בעל 'פני לבנה' (תנ"ג-תקל"א) שעמד לצדם ועקב אחר מעשיהם :

רבני פולין פשטו ידם בעקר... שגזרו לגנוז ולשרוף ספרי קודש, שגזרתם קשה משל כל המושלים בישראל... הישמע והיראה כזאת בישראל?! אם כח אבנים כחינו לסבול דבר זר כזה?¹⁰⁸

וגם מי שם לרבני פולין לראשים על רבני אשכנז ושאר מדינות להשתרר עליהם לשורפם בהבל פיהם?

ויותר היה מהראוי להם לתפוס במדת חכמים, שדבריהם בנחת נשמעים, ולא ליצא לריב מהר, רק היה להם לישא וליתן עם רבני אשכנז הסמוכים אל המקום של הדפסת הש"ס ולגלות להם דעתם... ולשמוע מהו בפיהם...

היעלה על דעתם של רבני פולין, שיחושו חכמי ישראל שבשאר מדינות לקמחייהו על פי החרמות וגזרתם שגזרו עליהם כאלו הם תלמידיהם שקבלו רוב תורתם מהם כדין מנודה לרב מנודה לתלמיד? נשתקע הדבר ולא נאמר, ופיגול הוא ולא יחשב!...

חובה על כל רבני הארצות שבמדינות שנתפזרו הש"ס במקומותם ובמושבותם, שיכנסו את עצמם בזה הדבר לפרסם בכל העולם... כי החרם של רבני פולין בזה הוא כ'חרמו-של-ים' [=רשת לצידת דגים שאינו חרם כלל]¹⁰⁹... ונטיתי שכמי לבא בעזרת ה' לכבוד תורתו הקדושה, שלא תבא אפילו לידי גניזה ולכבוד לומדיה רבני עולם... להפיר את העולה על רוחם של רבני פולין... להראות שאינן אדונים בדבר זה... הלא כל הני רבני וראשי קהלות ממדינות שלא פשטו ידם לצוות על גניזת ושריפות הש"ס... יסכימו עמנו על הצלת הספרי קודש האלה שכבר נתפזרו בכל הארצות מגניזה מכל שכן משריפה.¹¹⁰

למעלה משנה נלחמו מדפיסי אַמְסְטֶרְדָם בר' משולם זְלִמָן מְזוּלֶצְבֵּד, והפיצו בכל קהילות ישראל את כתבי החרמות על דפוסו. הם טענו שחכמי הדור באשכנז, פולין, איטליה וארצות נוספות חיזקו את ידיהם בהדפסת הש"ס באַמְסְטֶרְדָם

¹⁰⁸ רבי שאול בעל 'בנין אריאל' אב"ד אמסטרדם ביקש לסגור על הוראה תמוהה זו של רבני פולין, ובתשובתו שנדפסה בשו"ת זכרון יוסף, חו"מ, סי' ב', הביע דעתו שאינה אלא שיבוש של המעתיק: "אותו כתב ממנהיגי ד' ארצות שכתוב שם ידונו בשרפה, ודאי טעות סופר הוא, ואין למדין הימנו".

¹⁰⁹ עי' רש"י נדרים כ"א ד"ה נדר בחרם.

¹¹⁰ מכתבו של ה'פני לבנה', שם.

בגלל איכותו הגבוהה. הם סיפרו על השקעתם הגדולה, סך עצום של אלפי רבבה, כדי שיצא הש"ס "מהודר בכל מיני יופי והגהה מדויקת כדרכם תמיד".¹¹¹ ברם, ר' דוד שְטְרָאוֹס ובית דינו הכריעו לטובת זולָצְבֵּךְ, והסכסוך השתתק במשך כמה שנים, עד שהתעורר מחדש בשנת תקכ"ד, אחר פטירת ר' דוד שְטְרָאוֹס, כאשר ר' משולם זְלָמָן ב"ר אהרן החל להדפיס בזולָצְבֵּךְ את הש"ס שלו פעם נוספת בעוד האחים פְּרֹפֶס לא סיימו עדיין את הדפסת הש"ס הראשונה שלהם, בה החלו כבר בשנת תקי"ב. או אז התלקח המאבק מחדש.¹¹² לא זו בלבד שהאִמְסִטְרָדְמִים הפיצו שוב את החרמות הקודמים על זולָצְבֵּךְ, אלא שהפעם הוסיפו לטעון שבנתונים החדשים גם ר' דוד שְטְרָאוֹס ודאי היה מצדד במדפיסי אִמְסִטְרָדְם,¹¹³ והצהירו "שלא עלתה על דעתנו לפגום בכבודו של צדיק הגאון אב"ד דקהלתם [פיורדא] זצ"ל, כי מי לא יירא מפחד הדר גאוני וגדולי ישראל, אשר בצלם נחיה והם לנו לחומה בגלות החל הזה, שאין שיוור רק התורה הזאת, עלינו לקבל מוראם ולהזהר בכבודם כמורא וכבוד שמים".¹¹⁴ הויכוח החרף שנסוב סביב השאלה מה היתה עשויה להיות דעתו של ר' דוד שְטְרָאוֹס אילו נותר בחיים, מעיד על מעמדו הגדול והשפעתו הרבה.

ביקורו של הרב חיד"א

מלבד פירסומו כדיין מובהק שאינו נושא פנים וכראש ישיבה המרביץ תורה בקנה מידה רחב, היה ר' דוד מוכר בתור "איש צדיק תמים, יחיד בדורו... חסיד ועניו",¹¹⁵ "הצדיק וחסיד, המקובל אלדי",¹¹⁶ "איש האלקים",¹¹⁷ "מופלג... בעניויות ופרישות... לבבו שלם עם ה' אלקיו, תמים בדרכיו",¹¹⁸ "דופי לא היה בו, ועולה לא נמצא בשפתיו".¹¹⁹ יראת הכבוד בפני גאון וצדיק זה התגלתה באירועים שונים בהם היה מעורב. בני אשכנז הצטיינו בידם הרחבה לצדקה וביותר בתמיכתם ביושבי ארץ ישראל.

¹¹¹ ר"י שטרן, מבוא לספר בנין אריאל, ירושלים תשכ"ה, עמ' מד.

¹¹² על כך ראה להלן פרק 'רבי יוסף שטיינהארט בעל זכרון יוסף', תת-פרק 'מלחמת הדפסת הש"ס השנייה'.

¹¹³ ררנ"נ רבינוביץ, שם, עמ' רלב-רלג; שטרן, שם, עמ' מו, מח.

¹¹⁴ מכתב פרנסי אמסטרדם לפיורדא אצל ר"ר דסלר, שנות דור ודור: אסופת גזנים כתבי יד תעודות ומסמכים נדירים מאוצרם של גדולי הדורות, ח"ג, ירושלים תשס"ח, עמ' תקמב.

¹¹⁵ נוסח מצבתו.

¹¹⁶ ר"ש באנדי, 'הקדמת נכד המחבר', לספרו של ר' אברהם נפתלי הירץ שייאר, תורי זהב, מגנצא תרל"ה, עמ' טו.

¹¹⁷ מעגל טוב השלם, והוא ספור מסעות הרב ר' חיים יוסף דוד אזולאי ז"ל, ברלין-ירושלים תרצ"ד, עמ' 18.

¹¹⁸ לשון הממורבוך של פיורדא.

¹¹⁹ נוסח מצבתו.

העוסקים בגיוס הכספים לארץ ישראל העידו כי "מה ששולחים ממדינות פולין ורוסֶיָא וכל המחוזות הסמוכים או מדינות הסמוכות להם, הלא מצער הוא נגד זה מה שבא מכל מדינות אשכנז".¹²⁰ בפרט הצטיינו בכך "הנדיבים מארץ באַיִעֶרן",¹²¹ שפירדא היתה קהילתה הראשית. אין תימה שמקור הכנסה זה ליושבי ארץ הקודש היה חשוב מאוד, ובימי ר' דוד שְׁטֶרְאָוס גרר הדבר לתחרות בין קהילות ארץ הקודש, מי מהן יזכה בו.

השד"ר המפורסם ביותר שהגיע אי פעם לפירדא היה רבי חיים יוסף דוד אַזולַאי החיד"א (תפ"ד-תקס"ו). היתה זו שליחותו הראשונה למערב אירופה, והוא הגיע לפירדא ביום ז' בתמוז תקי"ד. באותם ימים עדיין צעיר היה, אברך שבקושי מלאו לו שלושים שנה, ושמו עדיין לא הלך לפניו. פרנסי העיר ציינו בפנקסם כי הגיע אליהם תלמיד חכם בשם "מוהר"ר חיים יוסף דוד אַזולַאי... ובידו מגילת ספר מק"ק חברון ומפקידי חברון דק"ק קוֹנְשְׁטַנְטִינָא".¹²² רבה של הקהילה, ר' דוד שְׁטֶרְאָוס, נהנה לשוחח בלימוד עם הצורב הצעיר, שרשם בספרו את אשר "הקשה לי הרב הישיש אב"ד דק"ק פירדא מהר"ר דוד ז"ל", ואת אשר "בו בפרק, אגב ריהטא, השבתי להרב ז"ל בדוחק".¹²³

רבי חיים יוסף דוד אַזולַאי החיד"א

¹²⁰ אגרות הפקידים והאמרכלים מאמשטרדם, ח"א, ירושלים תשכ"ה, עמ' 108.

¹²¹ כתבי רבינו יצחק דוב הלוי מווירצבורג, ניו יורק – בני ברק תשנ"ב, עמ' תקנ"ג.

¹²² פנקס קהילת פירדא, כת"י סינסינטי-היברו יוניון קולג' ACC 126, דף קכד ע"א.

¹²³ הרב חיד"א, יעיר און, מערכת הכ', אות ג'.

לדאבון לבו נתקבל החיד"א בפירדא בחשדנות מחמת פעילותו של שד"ר אשכנזי בשם ר' יהודה ירוחם, שאסף כספים באירופה במשך שש שנים, וזכה לתמיכה כה גדולה של רבני פולין ששתפוהו עמם בשיבות 'ועד ארבע ארצות'.¹²⁴ מפולין יצא השד"ר ההוא לאשכנז, ובעברו דרך קהילותיה אסף בהן את כל כספי קופות ארץ ישראל, כדי להעבירם לעדת האשכנזים שבירושלים ולא לשום קבוצה אחרת אף לא ליושבי חברון וצפת. חכמי הספרדים בארץ ישראל חשו מקופחים, וכשיצא הרב חיד"א בשליחות תושבי חברון, שהיו ספרדים, מסרו חכמיה בידו אגרת נגד השליח ר' יהודה ירוחם.

בבוא החיד"א לקהילת פיורדא לא רצו הפרנסים לתת לו כלום וטענו כי השליח האשכנזי כבר נטל עמו את הכספים שנקבצו עבור כל קהילות ארץ ישראל. הרב חיד"א נאלץ להסביר להם, שאותו שד"ר אין לו מינוי מרבני חברון, והוא אוסף רק עבור האשכנזים בירושלים, וכי יש בידו מכתב המוכיח זאת. לעובי הקורה הזו נכנס ר' דוד שְטְרָאוֹס, ועל כך סיפר הרב חיד"א:

הרב של הקהילה קדושה יהודים [ר' דוד שְטְרָאוֹס] שלח אחרי, ותכף ומיד הלכתי בלב בוער באש לראות מה אעשה, כי לא היה רצוני לחרחר ריב... והיה בבואי אצל הרב יצא לטעון: "הנה שמעתי יש תחת ידך אגרת אוגרת פרשת נחלות ואגורת קצ"ף על השליח הר"י ירוחם, תנה אותה על ידי, ומצוה הבאה לידך אל תחמיצנה, ומצוה לפרסם הצבועים וכיוצא". עניתי ואמרתי: "אנכי היודע זה, שסדר המערכה יפס"ל היוצא מפיו בא במחתרת, ואולם רבני חברון ציוו לי, שאם השליח הנזכר החזיק עצמו לשליח חברון ת"ו, כפי הנשמע אליהם, הראה כתבם הלו. ונשפטתי אתו ברב עז ותעצומות, ואדברה נגד מלכים, רבני אשכנז וקציניה, לפרסם את האיש ואת שיחו, ואם אין אזהרה שמענו לבל הגלע הריב, ובכן לא אוכל לעבור את פיהם".

אמר הרב: "ויהי מה. רצוני לראות הכתב אם כנים דבריך, ואם מאן אתה – זה לך האות כי דברת סרה, ולא היו דברים מעולם".

אז על כרחי לקחתי הכתב בידי ואמרתי לו: "אם ראה תראה כתבא די רשים, לא יצא מתחת ידי".

ויהי כקרא הרב שנים ושלשה דלתות, אמר לי: "לא טוב אתה עושה שלא לפרסם הכתב הזה, ובאלו אמרו מקדימין לשבר מלתעות עול, ומוכרח אתה לפחות למוסרה להעתיקה".

למרבה המבוכה כתוב היה בכתב המחאה החברונאי נגד ר' יהודה ירוחם, כי חכמי חברון מינו את הרב חיד"א לאסוף את התרומות, 'הנדירים והנדבות' של

¹²⁴ ר"א יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשנ"ז, ח"ב, עמ' 525-526.

קהילות אשכנז, "אשר נתחיבו אנשי אשכנז בפנקס השליח הקודם", אך לא נאמר בכתב כי החיד"א התמנה לאסוף גם את הכספים שהצטברו ב'קופת ארץ ישראל', מכספי 'מחצית השקל' בתענית אסתר ו'מתנת יד' בשלושת הרגלים.¹²⁵ ניסוח זה של חכמי חברון, כך הבהיר החיד"א, בטעות יסודו, כי שליחותו של הרב חיד"א היתה לאסוף את כל סוגי הכספים למען יהודי חברון, ואותם דרש בכל מקום בואו. החיד"א התחלחל כשגילה, שכתב המחאה נגד ר' יהודה ירוחם מסבך אותו ביותר, ומחמתו נחשד בעיני אנשי הקהילה, כמי שאוסף כספים שלא נתמנה לאוספם. הוא נתבקש לעמוד לחקירה בפני פרנסי פירדא, אך בשעה שהגיע לחדר אסיפת ועד הקהילה אשר בבית הרב אב"ד, היו הפרנסים טרודים לפתע בנושא בהול ביותר. "כבואי לחדר הוועד, היתי שמה חוץ כשעה אחת, ואראה הפרנסים נבוכים הם בארץ, כי השררה לשאו"ל הגיע איזה עלילה, ואין לבם פונה אלי. אז אמרתי: 'אודך ה' כי אנפת בם, ה' יגמור בעדי להוציאני לשלום'".

הוא ביקש לנצל את ההזדמנות ולהסתלק במהירות מפירדא, בלא להראות את הכתב נגד השד"ר האשכנזי, כדי שלא לעורר מהומה של מחלוקת נגדו. רגע לפני מנוסתו, חכך בדעתו והחליט, מתוך יראת הכבוד להיפרד בטרם לכתו מרב הקהילה, ר' דוד שְׁטְרָאוֹס:

והן בעודני חדא כרעא אארעא והסוסים אסורים ולטושים על אופן המרכבה, "לכה", אמר לבי, "ליפטר מן הרב, דלאו אורח ארעא כי תצא את העיר עד שיעלה עמוד השח"ר, פני הרב". אמרתי: "ויהי מה, ארוצה עד איש האלקים".

ועד הרב באתי לקבל ברכתו, והלא למשמע און דברי הרב שומעין, כשאו"ל חיים: "השמת לבך לתת הכתב הידוע לפרנסים? וכשלא נתת, עברת על 'בל תגרע'!"

ושבתי בשלום: "הנה נא אדוני, אתמול הלכתי אצל ר' זכריה [הפרנס]". ויוסף עוד חיים שאול"ה על מעשה הכתב, ושבתי אני על ענין אחר. וכן עשיתי זה פעמים אחרות, הוא טוען חטים, ואני מודה לו בפחמין כל שהוא. והלכתי אצל ר' זכריה, ואבקשהו, ולא נמצא. ויצאתי משם לשלום, תהילה לשם יתברך.¹²⁶

¹²⁵ ברגלים בימים בהם קראו בתורה את הפסוק 'איש כמתנת ידו', נהגו באשכנז ליתן 'מי שבירך' של 'מתנת יד' לכל אחד מבני הקהל שהסכים ליתן מתנת ידו עבור עניי ארץ ישראל, ונמנעו מאמירת 'יזכור' הנהוגה במקומו בארצות אחרות בימים טובים אלה, מפני שהם ימי שמחה, כמבואר במחזור ויטרי, סי' ש"ב. ועי' מאמרו של ר"י זימר, 'מנהג מתנת יד ברגלים', ירושתנו, ספר שלישי, ה'תשס"ט, עמ' קמה-קנה.

¹²⁶ מעגל טוב השלם, והוא ספור מסעות הרב ר' חיים יוסף דוד אזולאי ז"ל, ברלין-ירושלים תרצ"ד, עמ' 17-18.

גאון מופלא זה, הרב חיד"א, שהה בפירדא עשרה ימים, למד להוקיר את רבה וראש ישיבתה, אותו כינה 'איש האלקים'. את חיי הישיבה וסדרי למודיה לא דרש באותם ימים, כי היה טרוד במציאת פתרונות למצוקת יהודיה של חברון.

בצל מאבקים ומלחמות

אולם המחלוקת שזעזעה יותר מכל את עולם הישיבות בימי ר' דוד שְטְרַאוּס, היתה זו שבין רבי יעקב ישראל עֲמֶדִין בעל 'שאלת יעב"ץ' (תנ"ח-תקל"ו) ורבי יהונתן אֵיזֶנְשִׁיץ בעל 'אורים ותומים' (ת"ן-תקכ"ד). זו פרצה זמן קצר אחר עלות רבי יהונתן על כס הרבנות בהמבורג (אה"ו), שעה שרבי דוד כבר כיהן כאב"ד פיורדא. כזכור, עמדו שניהם לבחירה לרבנות פיורדא, ומחמת שר' יהונתן עוכב בקהילת מִיץ, נתקבל ר' דוד לרבה של פיורדא. אין להניח שרבנות פיורדא גרמה למתיחות כלשהי בין שני גדולי הדור הללו.

רבי יעקב ישראל עמדין בעל 'שאלת יעב"ץ' לפי ציור עממי

אולם כאשר הובאו בפני בית הדין בפרנקפורט קמיעות המיוחסות לר' יהונתן ובהם רמזים על אמונה במשיח השקר שבתי צבי, נקרא ר' דוד לבוא מפירדא ולהשתתף בדיוני בית הדין בפרנקפורט, בראשו עמד לפניו במשך שנים רבות. לפי הנתונים שהוצגו בפניו, נטה ר' דוד לצדד במחייבים,¹²⁷ ואלה עשו מאמצים שיתן פומבי לעמדתו זו.¹²⁸ רבי יעקב עמדין מנה את ר' דוד שְׁטְראוס בין רבני הדור שעמדו לצדו במערכה שניהל:

הרבנים גדולי אשכנז ובראשם הגאון הישיש מופת הדור כמ"ו יושע נר"ו אב"ד דק"ק פפור"ט, הבא בכח ורשות כולם, ביחוד הגאב"ד דמ"ץ, וגיסו הגאב"ד דאמסטרדאם, מלאו ידיו לצאת בראש כשר הצבא, ויחזק על ידיהם הגאב"ד דהנובר, דשוואבד, דברלין, דווינא, דהענא, דהילדסום, דלוטרין, דפירדא, דק"ק גלוגא, ואני הקטן שבכולם וכמה רבנים אדירים זולתם... הגאב"ד מלבוז... חכמי הישיבה הכללית דויניציאה, שהשוו דעתם לדעתנו בכל מכל כל, לנדות ולהחרים ממציא הקמיעות הנ"ל.¹²⁹

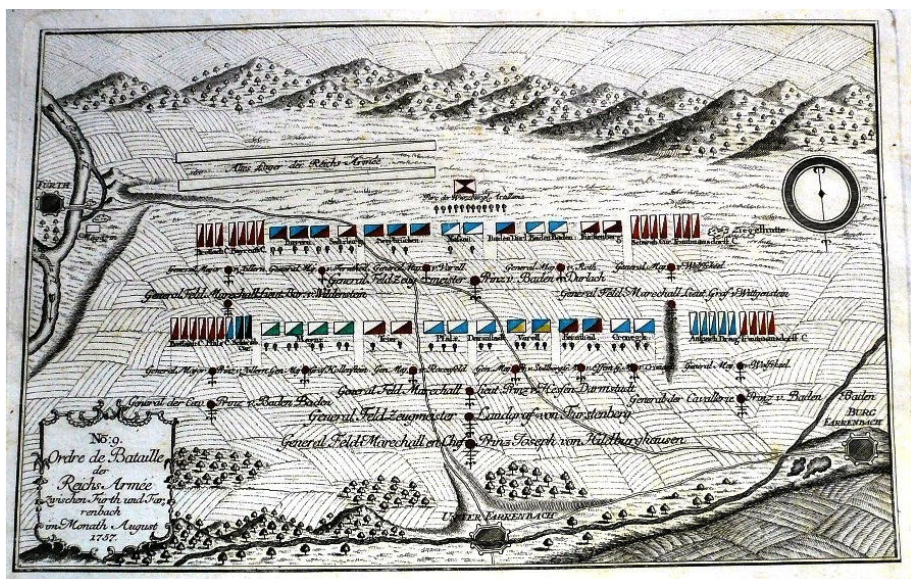
שנותיו האחרונות היו עמוסות סבל בקהילה. חמש שנים אחר שהגיע ר' דוד שְׁטְראוס לפירדא פרצה 'מלחמת שבע השנים' שניטשה באירופה בין הפרוסים לבין רוב מדינות מרכז ומערב אירופה. מלחמה זו נמשכה לסירוגין משנת תקי"ד ועד שנת תקכ"ג. אף כי לא היו ליהודים אבידות בנפש במלחמה זו, ויהודים אחדים בברלין אף התעשרו מעסקי המלחמה, הרי רוב יהודי מרכז אירופה נפגעו הימנה. הם סבלו מסחיטת מסים מופרזת מאוד למימון הצבאות השונים, וחלקם של יהודי פירדא בתשלומים כפויים אלה היה גבוה במיוחד.

¹²⁷ מכתב ר' נחמיה ריישר, מיץ, שפת אמת ולשון זהורית, אלטונא תקי"ב, דף יט ע"ב: "מי ומי ההולכים אתו לקנא קנאות ה' צבאות, בכך יכתוב לו... ולהגאון אב"ד ור"מ דק"ק פירדא, כי הוא היה יושב בבית דין הצדק בגביות עדות בק"ק פפור"ט מקדמת דנא".

¹²⁸ מכתב ר' יהושע השל לבוב, שפת אמת ולשון זהורית, דף כו ע"ב: "אכתוב להרב הה"ג מהור"ד שטרויס נר"ו לפירדא ואראה בכל דאפשר לי אזדמן עמו לפונדק אחד באמצע הדרך... אשתדל שגם הרב הגומר אב"ד דק"ק פירדא יבוא גם כן על החתום". וכן מכתב ר' אריה לייב אב"ד אמשטרדם אל ר' שמואל הילמן אב"ד מיץ, שם, דף כא ע"ב: "ימחול ר"ו פ"מ לכתוב לאוהבינו הגאון המפורסם האב"ד דק"ק פפור"ד והגאון דק"ק פירדא, כי בוודאי מכירו ולכל סביבותיו". ובספר התאבקות, דפוס לבוב תרל"ז, דפים נה-נו, נדפס מכתב ממנו אל רבי אשר ענזיל מוסבך רב בגראבלד, בענין 'בעל שם' אחד שנחשד בשבתאות. וראה A. Neubauer, 'Der Wahnwitz und die Schwindeleien der Sabbatianer nach ungedruckten Quellen', Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums, 1887, Heft 6, p. 262

¹²⁹ רבי יעקב ישראל עמדין, מכתב לועד ד' ארצות, עדות ביעקב, אלטונא תקט"ו, דף נ.

בעקבות התנפלות גייסותיו של הגנרל פון קלייט על פיורדא הוטל על חברי הקהילה לשלם מס כבד בסך 20,000 פֿלוֹרִינִים (זהובים), פי עשר מהסכום שהוטל על האוכלוסיה הנוצרית בעיר. כדי להבטיח את היענותה המהירה של קהילת פיורדא לסחטנות זו, נלקחו בני ערובה מבני הקהילה.¹³⁰ מצב בטחוני וכלכלי גרוע זה, ודאי לא היטיב עם הישיבה בפיורדא, ועיכב את תהליך התפתחותה. לפני פרוץ המלחמה הזו הספיקה קהילת פיורדא בהנהגתו לרכוש בדמים מרובים חלקת אדמה נוספת להרחבת בית הקברות המקומי ולהשלים את בניית החומה סביבו.¹³¹

מפת הקרבות שנערכו בשנת תקי"ז בשטח שבין פיורדא לפארנבאך

הפטירה

קשים מאוד היו ימיו האחרונים של רבי דוד שְטְרָאוּס. בצורת פקדה את האיזור והשפיעה לרעה על חיי התושבים. עיני בני קהילת פיורדא נשואות היו אל רבם

G. T. Fronmüller, Chronik der Stadt Fürth, Fürth 1887, pp. 152, 157; H.¹³⁰

Heinemann, Geschichte der Juden in Fürth, Bnei Brak [1984], p. 16

R. J. Rosenfeld, 'Chronik der Jüdischen Gemeinde in Fürth bis zum Jahre 1819',¹³¹

in: Israelitische Kultusgemeinde Fürth – Körperschaft des öffentlichen Rechts, Nachrichten für den jüdischen Bürger Fürths, September 1980, p. 26

הגדול. ההדרכה שנתן להם בעת צרה זו נחקקה לדורות בספר המנהגים של פירודא :

בשעת עצירת גשמים וכבר היה המעשה בשנת תקכ"ב לפ"ק, ביום ד' י"ט אייר התחלנו לומר בפקודת הגאון אב"ד אשר היה בימים ההם מזמורים הללו אחר גמר כל התפילה, והם : מזמור מ"ב, ס"ה, ס"ח, פ"ה, ק"ד. וביום ג' כ"ה אייר שאחריו, שעדיין לא המטיר, צוה הגאון אב"ד הנ"ל עם בית דינו להוסיף עוד ה' מזמורים שהוא בין כולם יו"ד מזמורים, ואלו הם : י"ז, כ"ה, מ"ב, נ"א, ס"ה, ס"ח, פ"ה, ק"ד, ק"ך, ק"ל. ואחר המזמורים הללו תפלה זו :

רבון העולמים, יה"ר מלפניך ה' א-להינו וא-להי אבותינו, מלך מלא רחמים, רחם עלינו ועל כל עמך בית ישראל ברוב רחמך הגדולים והעצומים, יכבשו רחמך את כעסך מעלינו, ויגולו רחמך על מדותיך, וכפר לנו על כל חטאתינו ועוונותינו ופשעינו, והחזירנו בתשובה שלמה לפניך, ובטל מעלינו כל גזירות קשות, ושבענו מטובך וברך שנותינו כשנים הטובות משמי מעונך בגבורת ישע ימינך להשקות מנחל קדשך ותהום אל תהום קורא לקול צנורך להשפיע ולהשביע מאוצרותיך, ואוצרך הטוב תפתח, פותח את ידך, כי בידך המפתח לפתוח שערי רחמים בשמים, ליתן מטר וטל לחיים טובים, וארץ ליתן פריה ויבולה בעתה להחיות את נפשותינו ונפשות כל עמך בית ישראל, ומלא אסמינו שובע, ומלא הגרנות בר, והיקבים תירוש ויצהר, להיות שמך מברכים ומפארים שאתה זן מביצי קינים עד קרני ראמים, ואם אנחנו אשמים, ועוונותינו גורמים שנעצרו הגשמים, עשה למען רחמך הרבים, כי כן דרכך לגמול לחייבים חסדים טובים וליתן לחם לרעבים, ויזלו שחקים מים בזכות יוקח נא מעט מים, ובזכות חופרי בארות מים, חון חשרת מים, ובזכות גל אבן מבאר מים, יוצא מעיינות מים, ובזכות דולה מים, יזל מדליו מים, ובזכות נענה באש ובמים יעלו תהומות בחמש שמות מים, נשיאים אד חזיז ענן ועבים, ולמען שנים עשר שבטים שהעברת בגזרת מים, יעלו נשיאים מן הארץ ויריקו מטר מן השמים, ובזכות שלש עשרה מדות הכתובים בתורתך. ה' ה' א-ל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת, נוצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחטאה ונקח, וסלחת לעוונות ולחטאתינו ונחלתנו. ועתה באנו לפניך בלב נשבר ונדכה כמים, ונשא לבבנו אל כפים אל א-ל בשמים, כי ארץ עיפה לך למים, ואתה ה' תשמע מן השמים, ושם מים ואד יעלה מן הארץ והארץ תתן יבולה, לה' הישועה על עמך ברכתך סלה, ומלפניך מלכנו ריקם אל תשיבנו, כי אתה שומע תפילת עמך ישראל ברחמים, ויקוים בנו מקרא שכתוב, ויקנא ה' לארצו ויחמול על עמו, ויען ה' ויאמר לעמו הנני שולח לכם את הדגן התירוש והיצהר ושבעתם אותו ולא אתן אתכם עוד חרפה בגוים, ונאמר ומלאו הגרנות בר והשיקו היקבים תירוש ויצהר. אנא נורא

תרבה מילתך, פשעינו סלח תגלגל מדותיך, פתחו סליחה פתח סמוך ישע מנתך,
 דרוש יודעי ויעודך, נא סמוך יתר מחנותיך.
 ה' צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה.
 ה' צבאות אשרי אדם בוטח בך.
 ה' הושיעה המלך יענינו ביום קראנו, אמן סלה. – ג"פ.¹³²

בעצם ימי התפילות הללו, כשרבי דוד שְטְרַאוס שפך נפשו בעד קהלו, יצאה לפתע
 נשמתו בטהרה, באמצע עבודת הקודש שלו. עם פטירתו כתבו עליו: "אב"ד בק"ק
 פיורדא יע"א... צדיק במעשיו אהוב לאלקיו, ונאמר עליו: אדם כי ימות באוהל¹³³
 של תורה",¹³⁴ היינו שנתקיימו בו דברי חכמים: "אפילו בשעת מיתה תהא עוסק
 בתורה".¹³⁵

הוא "נפטר ביום ו' ערב שבת קדש כ"ח אייר תקכ"ב, ונקבר בו ביום סמוך
 לשקיעת החמה תקכ"ב לפ"ק", וזאת לאחר ש"שלוש עשרה שנה ומחצה היה אורו
 זורח עלינו פה קהלתנו המפוארה",¹³⁶ "בק"ק פיורדא יע"א... נהג נשיאותו
 ורבנותו שלש עשרה שנה ומשם נתבקש לישיבה של מעלה, ושם מנוחתו כבוד".¹³⁷
 הפטירה אירעה בשעה חמש וחצי אחר הצהריים, ומחמת כניסת השבת הזדרזו
 לקברו תוך שעותיים.¹³⁸ הספדים לא נערכו בשעת הקבורה, אך קהל המלוים הגדול
 לא יכל לכבוש את כאבו העצום והוא "נקבר בקולי קולות בו ביום סמוך לשקיעת
 החמה".¹³⁹

קהילת פיורדא עתה אבל: "בעוונותינו הרבים בא השמש עש"ק כ"ח אייר
 תקכ"ב, ונקבר בו ביום לפנות ערב קודם שקיעת החמה, ויהיו ימי חייו ע"ה
 שנים"¹⁴⁰ ... גבורה ועוז התאזר, בקרבנו קדוש זה י"ג שנים ומחצה, חומה היה עלינו

¹³² ר' ישראל ור' קאפיל בני גומפיל, מנהגים דקהילתנו, פיורדא תקכ"ז, דפים יז-יט.

¹³³ במדבר יט, יד.

¹³⁴ לשון הממורבוך של פפד"מ, מובא אצל ריוט"ל ראקאו, למטה משה, בני ברק תשס"ז, עמ'
 תלא.

¹³⁵ שבת פג ע"ב: "לעולם אל ימנע אדם את עצמו מבית המדרש ומדברי תורה, ואפילו בשעת
 מיתה, שנאמר: 'זאת התורה אדם כי ימות באהל', אפילו בשעת מיתה תהא עוסק בתורה".

¹³⁶ לשון הממורבוך של פיורדא.

¹³⁷ לשון הממורבוך של פפד"מ, מובא אצל ריוט"ל ראקאו, למטה משה, בני ברק תשס"ז, עמ'
 תלא. ושם הועתק בטעות 'תשע עשרה שנה', במקום 'שלוש עשרה שנה'.

¹³⁸ L. Löwenstein, 'Zur Geschichte der Juden in Fürth, Erster Teil: Das Rabbinat',
 JLG 6 (1909), p. 188

¹³⁹ לשון הממורבוך של פפד"מ, שם.

¹⁴⁰ על פי זה יש לתקן את הקביעה שהוא נפטר בגיל 81, כפי שנמצאת אצל לוונשטיין, שם; הערות
 ר"י אונא, במהדורתו לספרו של ר"מ הורוויץ, רבני פרנקפורט, ירושלים תשל"ב, עמ' 232;
 ר"ד פעלד, חלוקי אבנים, נספח לספרו של ר"פ קאצנלבוגן, יש מנחילין, ירושלים תשמ"ו, עמ'
 תלד.

ומעיר לעזור ביא ביא, איה כבודנו ומרים ראשנו, דן דיננו למזור, בשחיתותנו ולכד הצדיק אבד ונלקה בגלגל החוזר".¹⁴¹

לא ניתן היה להספיד את הגאון בקבורתו מפני שנערכה בערב שבת אחר חצות, אך הקהילה קראה למספד ועצרה ביום ט' בסיון. בבית הכנסת הישן הספידוהו דייני הקהילה רבי יהודה עמרין ורבי וולף פרנקפורטר וכן הפרנס ר' דוד דייסק. בבית הכנסת החדש הספידוהו רבי יוסף קס ורבי ליב פרידברג.¹⁴² את פטירתו ביכו רבנים במקומות נוספים, שקראו למספד ועצרה,¹⁴³ מהם גדולי הדור כרבי צבי הירש לוין-ברלין (תפ"א-תק"ס) בלונדון¹⁴⁴ ורבי יעקב משה דוד טבלי שזיאר (תע"א-תקמ"ג) במגנצא.¹⁴⁵ לאחר פטירתו נותרה העיר פירדא כשנתיים ללא רב, ואת עניני הקהילה ניהלו דייני העיר.¹⁴⁶

בית הקברות של פירדא בתחריט של יוהאן אלכסנדר בנר משנת תס"ה

¹⁴¹ נוסח מצבתו.

¹⁴² לוונשטיין, שם, עמ' 188-189.

¹⁴³ כת"י דרשות והספדים, בספריית ירושלים, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי Ms. 2873⁸, Heb, דף 11א.

¹⁴⁴ J. Duschinski, 'The Rabbinate of the Great Synagogue', in: JQR, vol. IX, p. 123
¹⁴⁵ Biographisches Handbuch der Rabbiner. Teil 1, Die Rabbiner der Emanzipationszeit in den deutschen, böhmischen und großpolnischen Ländern 1781-1871, München 2004, p. 784

¹⁴⁶ הגאון רבי דוד שטרויס זצ"ל גאב"ד פירדא, 'תשובה בענין קטניות מותלעות', מוריה, גליון רמו-רמז, שבט תשנ"ג, עמ' נא-נג.

גאון משיעור קומתו של ר' דוד שְׁטְרָאוֹס, ראש ישיבה ותיק שהרביץ תורה לתלמידים במשך עשרות שנים, ודאי רבו חידושי תורתו מספור, ועם זאת אין יודעים על שום כתבים שלו, מלבד תשובה הלכתית אחת,¹⁴⁷ איגרת אחת,¹⁴⁸ דרשה אחת שנשא בראש השנה,¹⁴⁹ ושמועות אחדות מפיו שנרשמו על ידי למדני דורו,¹⁵⁰ בני קהלותיו,¹⁵¹ או תלמידי תלמידיו.¹⁵²

הוא הניח אחריו משפחה מפוארת. בין השבחים שנאמרו עליו לאחר פטירתו צויין כי היה "מגדל בניו לתלמוד תורה".¹⁵³ משפחתו מרובת הילדים חיה בדוחק כלכלי, ועם זאת ראה שכר בעמל גידולם.

בנו הבכור רבי מרדכי מוֹדֵל שְׁטְרָאוֹס, ממצוייני תלמידי ישיבת פיורדא, היה אב"ד קרוֹזְנֶצְק (תקמ"ג).¹⁵⁴

¹⁴⁷ שם.

¹⁴⁸ ידיעה על קיומו של מכתב ממנו, בתוך: ספרי ברוך – רשימת ספרי ברוך שטרויס, ח"א, הספרים הנדפסים באותיותינו: אהל ברוך, מאת ברוך שטרויס, לונדון תשי"ט, מדור אנגלי, עמ' XLVII.

¹⁴⁹ ר' אליעזר ב"ר יצחק פלגה, דרשות וחדושים על התורה והש"ס, כת"י פטרסבורג, St. Petersburg – Inst. of Oriental Studies of the Russian Academy B 59, דף 21א: "לר"ה מן הגאון אב"ד דק"ק פיורדא מ' דוד נר"ו".

¹⁵⁰ הרב חיד"א, יעיר אֶזֶן, מערכת הכ', אות ג'; כת"י של ר' ברוך נוימבורג, חדושים ודרשות, בספריית פטרסבורג, St. Petersburg, Inst. of Oriental Studies of the Russian Academy, B 126, דף 9ב, "מהגאון... מהור"ר דוד שטרויס זצ"ל אב"ד ור"מ דק"ק פיורדא"; כת"י ירושלים, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי Ms. Heb 3055⁸, דף 29ב; קובץ דרשות וחדושים, כת"י קיימברידג', Cambridge, Trinity College F 12 50; קובץ דרושים וחדושים, כת"י פאריז, Paris, Ecole Rabbinique 150. כמו כן רשומים דברי תורה שלו בהעתקת תלמיד בכת"י ספריית המוזיאון הבריטי, וכן בספריית קופנהאגן, כפי שמוסר ריוט"ל ראקאו, למטה משה, בני ברק תשס"ז, עמ' תלא.

¹⁵¹ רי"ל קירכוס, מנהגות וורמייזא, ירושלים תשמ"ז, עמ' ריד, הגהה מאוחרת; קובץ דרשות וחדושים, כת"י קופנהאגן, Copenhagen, The Royal Library Cod. Hebr. 46, דף 23א: "חלוק' משמ"י הגאון... מהור"ר דוד אב"ד דק"ק פיורדא"; כת"י חידושי תורה, המצוי בספריית ירושלים, מוסד הרב קוק 652, דף ו ע"א: מהגאון... מהור"ר דוד שטרוס אב"ד ור"מ בק"ק וורמייזא"; קובץ חידושי תורה של אחד מבני פראנקפורט מהשנים תק"י-תק"יט, כת"י פראנקפורט, Frankfurt a. M., Stadt- und Universitätsbibliothek Oct. 198, בכמה מקומות, כגון דף 35ב: "חדושי תורה מהגאון אב"ד דק"ק פיורדא"; קטלוג יודאיקה ירושלים, כ"ה חשון תשס"ח, מס' 700, כת"י שמכיל מדברי תורתו בברכת החיים, כלומר עוד בחייו.

¹⁵² שו"ת חת"ס, או"ח, סי' קנ"ו.

¹⁵³ לשון הממורבך של פיורדא.

¹⁵⁴ L. Löwenstein, Beiträge zur Geschichte der Juden in Deutschland, II, Nathanael Weil, Frankfurt a. M. 1898, p. 67. וראה ספר תהלים – זמירות ישראל, פיורדא תקס"ה, רשימת החותמים, בעיר מיינץ.

מצבת קברו של רבי דוד שטראוס בפירודא

בנו השני, מוהר"ר אַנְשֶׁל שְׁטְרַאוּס היה ידוע בתור צדיק ומופלג בתורה.¹⁵⁵
 בנו השלישי, רבי שמואל זְנוּוִיל שְׁטְרַאוּס, כיהן כדיין בפירודא (תצ"ז-
 תקל"ב).¹⁵⁶

¹⁵⁵ ר"ש באנדי, 'הקדמת נכד המחבר', לספרו של ר' אברהם נפתלי הירץ שייאר, תורי זהב, מגנצא תרל"ה, עמ' טו.

¹⁵⁶ ווירפל, שם, עמ' 69; L. Löwenstein, 'Memorbücher', Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland, Braunschweig, vol. 2 (1887), p. 89; Ibid., 'Zur Geschichte der Juden in Fürth', Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft, Band VIII, Frankfurt a. M. 1911, pp. 147-148; Ibid., Geschichte der Juden in der

גם חתניו היו תלמידי חכמים ולומדי תורה. האחד, רבי נתן ב"ר מרדכי הכהן אדלר מפרנקפורט,¹⁵⁷ השני, ר' נתן נטע שלום מפרנקפורט¹⁵⁸ והשלישי, ר' ליפמן שיף מהמלך.¹⁵⁹

מצבתו הגדולה של רבי דוד שטראוס עמדה על קברו בפירדא עד לחורבן הגדול של הקהילה, כאשר הנאצים השמידוה.¹⁶⁰

בית היתומים של פירדא

גדול מן המצבה הוא המפעל שהוקם בפירדא בשנת האבל לפטירת ר' דוד שטראוס. באותם חדשים הבשילה בקהילה תוכנית יחודית להקמת בית יתומים עבור ילדים עזובים. כמה חברים והם ר' ישראל ב"ר קלונימוס ליכטנשטיט מפראג, ר' ברוך בנדיט שולחוף, ר' נתן דינקלסביהל, ר' זליגמן קיצנינג, ר' אליהו ב"ר זלמן קליווא, ר' אליהו ב"ר בנימין וולף מפראג, סיימו בר"ח ניסן תקכ"ג לגבש את דרכי הפעולה המעשיים להקמתו של מוסד חיוני זה, שהיה ראשון מסוגו,¹⁶¹ והביאו לדפוס את 36 הסעיפים של התקנות המעשיות שעל פיהן ינוהל המוסד.

הרוח החיה ביזמה הברוכה הזו היה ר' ישראל ליכטנשטיט¹⁶² שאף התחייב לתרום 500 זהובים, בנוסף לתמיכה שוטפת. ר' דוד ברייט מקהילת גירויט תרם 1,000 זהובים לקליטת יתומי עירו. גם אחרים העלו תרומות נכבדות.

נדיבות לב זו בעיצומה של תקופה כלכלית קשה, היתה הוכחה נוספת לדרגתה הרוחנית והמוסרית הגבוהה של קהילת פירדא ואוהדיה. בבית היתומים הזה למדו הילדים תורה מבוקר עד ערב, ובימות החורף גם בלילות. ממקום תורה לצעירים זה, בו למדו עד גיל בר מצוה, צמחו כמה וכמה לומדי תורה שהמשיכו את דרכם אל הישיבה הרמה בפירדא ובה נתעלו.¹⁶³

Kurpfalz – Nach gedruckten und ungedruckten Quellen dargestellt, Frankfurt/Main 1895, p. 241

¹⁵⁷ ר"מ הורוויץ, רבני פרנקפורט, ירושלים תשל"ב, עמ' 232, 289. על קרבת המשפחה לרבינו יצחק דוב הלוי באמבערגער מווירצבורג, ראה מה שכתבתי בכתבי רבינו יצחק דוב הלוי מווירצבורג, ח"א, תשנ"ב, עמ' תקב.

¹⁵⁸ ר"מ הלוי הורוויץ, אבני זכרון הכתב והמכתב, פפד"מ תרס"א, מס' 3988.

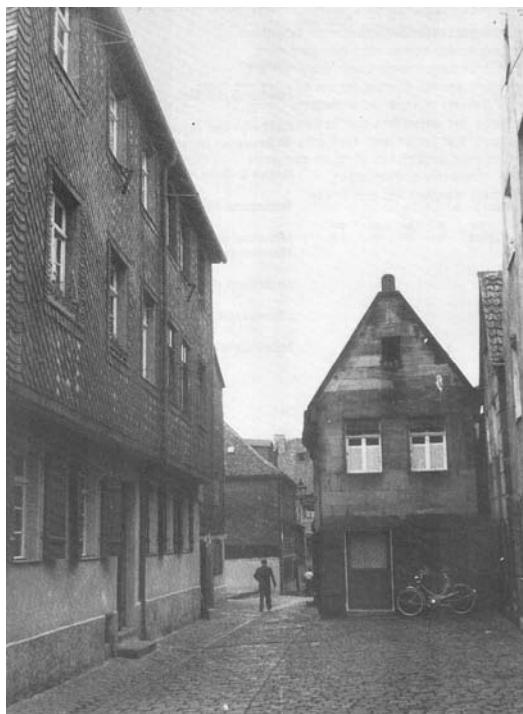
¹⁵⁹ L. Löwenstein, 'Zur Geschichte der Juden in Fürth, Erster Teil: Das Rabbinat', JLG 6 (1909), p. 190

¹⁶⁰ הערות ר"י אונא, במהדורתו לספרו של ר"מ הורוויץ, רבני פרנקפורט, ירושלים תשל"ב, עמ' 232.

¹⁶¹ ר"מ ברייאר, תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה, ח"א, ירושלים תשס"א, עמ' 220.

¹⁶² תקנות מהחברה קדושה מגדלי יתומים, פירדא תקכ"ח, סי' ס"ד, פ"ב.

¹⁶³ H. Deutsch, 'Zur Geschichte der israelitischen Waisenanstalt in Fürth', Bayerische Israelitische Gemeindezeitung, 8. März 1927, pp. 69-70; U. B. Oppenheimer,

**בית היתומים של פיורדא – הראשון בגרמניה
נוסד בשנת תקכ"ג בידי ר' ישראל ליכטנשטאט**

בני פיורדא שהשקיעו את מיטב כוחותיהם בהחזקת הישיבה ובהקמתו של בית יתומים, קיימו בהידור את אזהרתם העתיקה של חז"ל:

הזהרו בחבורה,

הזהרו בבני עניים, שמהן תצא תורה.¹⁶⁴

הזהרו בחבורה – ללמד תורה בחבורה, שהתלמידים מחדדים זה את זה ואת הרב.

הזהרו בבני עניים – להשתדל ללמדם תורה.

שמהן תצא תורה – שאין להם עסק אחר, ועוד שדעתם שפלה עליהם.¹⁶⁵

'Geschichte der Waisenanstalt Fürth', in: Israelitische Kultusgemeinde Fürth – Körperschaft des öffentlichen Rechts, Nachrichten für den jüdischen Bürger Fürths, 1994, pp. 13-28

¹⁶⁴ נדרים פא ע"א.

¹⁶⁵ ר"ן שם.

רבי חיים צבי הירש ברלין בעל 'עצי ארזים'

רבי חיים צבי הירש ברלין בעל 'עצי ארזים' (תצ"ד-תקל"ב)

משפחתו הרמה והנישאה

הסתלקותו של רבי דוד שְׁטֶרְאָוס היתה אבדה חמורה לשיבת פיורדא ולקהילה כולה. שנתיים עמד כס הרבנות מיותם, אך ספינתה של פיורדא לא טבעה. בעיר מלאה חכמים וסופרים כפיורדא לא חסרו גאוני תורה שיכלו למסור שיעורי תורה ברמה גבוהה לתלמידי הישיבה, ביניהם בלט ענק בתורה אף אם צעיר לימים, בשם רבי חיים צבי ברלין, שעתיד היה לחבר את הספרים 'עצי אלמוגים' ו'עצי ארזים' ולתפוס את מקומו בצמרת גאוני הדור, אליו נשא רבי חיים מוולוז'ין, (תק"ט-תקפ"א) עיניו בהערצה בעקבות פטירת רבו הגר"א, שכן כדבריו "אחר ששקעה שמשו של אותו צדיק – הגר"א – לית לי רבה במתא", ולכן ציפה למוצא פיו של רבי חיים צבי ברלין, כי "יקר בעיני דעתו **כדעת אחד מן הראשונים** ז"ל".¹ גאון מובהק זה היה בשר מבשרה של פיורדא ועצם מעצמיה. בה נולד, בה גדל וקנה את תורתו, ועד סוף ימיו נקשר בה בקשרים מרובים.

אביו "הקצין המפורסם גבאי הקהלה מהור"ר מאיר ברלין",² היה אישיות מרתקת, שראוי הוא להכרה בזכות עצמו ולא רק בזכות שני הבנים שלו שהאירו עיניהם של ישראל. כל אחד מבניו נחשב ל"מזה בן מזה",³ "כהן בן כהן", היינו חכם בן חכם.⁴ סמל היה של תלמיד חכם מובהק ומנהיג בישראל, שצניעותו קדמה לחכמתו. תלמיד חכם שלמד בצעירותו בישיבת פיורדא, הציגו כמופת לרבים:

זכרתי ימי חרפי, בלמדי בהעיר והאם מלפנים, ק"ק פיורדא, היה בה איש באנשים, בר אבוהן, הרב המופלא, אשר גם לו שם בשלשה, בתורה, בגדולה וביראה, מו"ה מאיר ברלין, ובניו היו הגאון המחבר 'עצי אלמוגים', 'עצי ארזים' ו'מעין חכמה', והגאון מו"ה ליב, שהיה אז דיין קבוע וסוף ימיו אב"ד במדינת קאָסיל.⁵ אדמ"ו הגאון הנודע בשערים מו"ה צבי הירש זצ"ל יאָנוב⁶ שהיה אז אב"ד ור"מ, כתרהו בהספידו אותו

1 שו"ת חוט המשולש סי' ט'.

2 שער משנה תורה לרמב"ם שנדפס בפיורדא בשנים תקכ"ה-תקכ"ז.

3 מנחת עני, לר' יוסף שלמה מפרסבורג, פיורדא תקמ"ז, דף מ טור ד.

4 ברכות כח ע"א, ורש"י שם.

5 ראה עליו להלן בפרק שהוקדש לתולדותיו.

6 ראה עליו להלן בפרק שהוקדש לתולדותיו.

בתואר 'מורינו' על קברו⁷ לכבודו, וליקרא דחיי בניו הגאונים והדר משפחתו הרמה והנשאה. והוא בחייו לא אבה לקבלו.⁸

ממראות בית הקברות הישן של פירדא – בקבורתם קיבלו חכמיה הצנועים את התואר 'מורינו'

על "משפחתו הרמה והנשאה" של רבי מאיר ברלין נמנה כמובן אביו רבי שמואל זנוויל הלפֶּרֶשְׁטֶדט, ששימש כדיין ברלין⁹ בבית דינו של רבי יעקב יהושע פֶּלֶק בעל 'פני יהושע' (ת"ס-תקט"ז) וכממלא מקומו,¹⁰ ובסוף ימיו כיהן כאב"ד

⁷ באשכנז זכו גדולים וטובים להתעטר בתואר 'מורינו' רק בעת קבורתם. ואפילו הנשר הגדול, גאון הגאונים, רבי נתן אדלר בפפד"מ, נסמך רק בקבורתו בסמיכת 'מורינו'. ראה ר"מ הורוויץ, רבני פרנקפורט, ירושלים תשל"ב, עמ' 311.

⁸ רבי משה קערנער-זלאטווי, ברכת משה, ברלין תקצ"א, עמ' 89. בעודו בחיים תיארו בנו בתואר "מוהר"ר". עי' הסכמות רח"צ ברלין ספר מנהגים דקהילתינו יצ"ו, מנהגי כל השנה דק"ק פירדא בבית הכנסת עם התפילות והיוצרות, פירדא תקכ"ז; אליה רבה, חדושי הלכות, פירדא תקכ"ח. וראה ספרו עצי אלמוגים, זולצבאך תקל"ט, עמ' השער וההקדמה. ואולי מיאן ר' אברהם מאיר ברלין בתואר ובעל כרחו כינוהו כן בחייו, אך לאחר מותו לא יכל למחות עוד.

⁹ במעמדו זה העניק הסכמה לצוואת הג"ר נפתלי הכהן בעל 'סמיכת חכמים', ברלין תפ"ט. כמו כן חתם על כתב הרבנות של ר' משה לבוב וכן של ה'פני יהושע'. מובא אצל רא"ל לאנדסהוטה, תולדות אנשי השם ופעולתם בעדת בערלין, תרמ"ד, עמ' 25, 28. בשנת תצ"ג חתם על פסק דין בענין סכסוך מנטובה. ראה, קובץ בית אהרן וישראל, גליון עא, סיון-תמוז תשנ"ז, עמ' טז.

¹⁰ נאמר בראש התשובה בשו"ת שתי הלחם, סי' ל"א: "קיום שכתבו שני דייני גולה רבני גאוני ארץ שבק"ק ברלין יע"א, ובאשר הגאון הגדול המפורסם האב"ד נ"י מהר"ר יהושע נר"ו באותו עת לא היה שם כבודו, בבואו לשלום לקיים מה שהסכימו בו בית דינו". הוא חותם שם

שְׁטֶרְלִיץ.¹¹ נכדו, שהזכירו בהערכה רבה, ציין דרך קבע דוקא את פעילותו בברלין: "אותו צדיק וחסיד, הרבני המופלא ומופלג בתורה וביראה, הרב המובהק כמהור"ר שמואל, בקוראי שמו זנוויל הלְבֶרְשְׁטַט זצ"ל, שהיה דיין בק"ק ברלין יע"א".¹² השם הלְבֶרְשְׁטַט בא לו מאביו רבי ברוך בְּנֵדִיט דיין קהילת הלְבֶרְשְׁטַט.¹³ ר' שמואל זנוויל, היה נשוי למרת רְכֶל בת ר' צבי הירש ב"ר מוֹדֵל רִיעֶס ממגורשי ווינה שיסדו את קהילת ברלין.¹⁴

יחד עם רעהו: "היום יום א' למ"ד תשרי תצ"ג לפ"ק פה בערלין, הקטן מרדכי מליסא, ונאם הקטן שמואל זנוויל במוהר"ר בענדיט מהאלברשטאט".

B. H. Auerbach, Geschichte der israelitischen Gemeinde Halberstadt. Nebst einem Anhang ungedruckter, die Literatur wie die religiösen und politischen Verhältnisse der Juden in Deutschland in den letzten zwei Jahrhunderten betreffender Briefe und Urkunden, Halberstadt 1866, p. 33.¹¹ הוא בעל ה'נחל אשכול', שרבי שמואל זנוויל דידן זהה עם נושא אותו שם שעמד בראש ישיבת האגנאו. על כך השיג הרב ליב לוונשטיין, כי השערותו של ה'נחל אשכול' שר' שמואל האלברשטאט הנזכר פה הוא זה שהיה רבה של האגנאו, אינה מוכחת, היות והלה היה יליד פראג ונפטר בשנת תקי"ג בתור רבה של האגנאו. L. Löwenstein, 'Zur Geschichte der Juden in Fürth, Zweiter Teil: Rabbinatsbeisitzer und sonstige hervorragende Persönlichkeiten', JJLG 8 (1911), p. 71. טעות נוספת יש אצל רצ"ה הורוויץ, לתולדות הקהילות בפולין, ירושלים תשל"ח, עמ' 78; Jüdische Familien-Forschung, Jahrgang V; 1929, Heft 20, p. 197, לפיהם ר' שמואל זנוויל דידן נפטר בברלין בשנת תק"ב, אולם זה לא יתכן, שהרי חתם ב"ד במנחם-אב תק"ג על מינוי רבי דוד פרנקל לראב"ד ברלין. ראה לאנדסהוט, שם, עמ' 37.

עצי אלמוגים, זולצבאך תקל"ט, עמוד השער; שם, הקדמת המחבר; עצי ארזים, פיורדא תק"ן, עמוד השער.¹²

נפטר בשנת ת"ס. לוונשטיין, שם; ר"י דוקקס, אוה למושב, קראקא תרס"ג, עמ' 74; Jüdische Familien-Forschung, Jahrgang XI 1935, Heft 39, p. 699; ibid., Jahrgang XIII 1937, Heft 45, pp. 830-831. בקובץ בית אהרן וישראל, גליון עא, סיון-תמוז תשנ"ז, עמ' טז, מזכירו בנו בברכת המתים בחתימת שמו ביום ל' בתשרי תצ"ג: "הק' שמואל זנוויל במוהר"ר בענדיט ז"ל מהלברשטט". בנוהג כצאן יוסף, מהד' תל אביב תשכ"ט, עמ' ל, מובאת "הלצה מהמנוח החסיד מהור"ר בענדיט הזקן ז"ל מק"ק הלברשטט". הוא היה ראש ב"ד בהאלברשטאט. ראה, רי"ד פעלד, קונטרס חלקי אבנים, נספח לשו"ת נשאל דוד, ח"ג, ירושלים תשמ"ב, עמ' רכה; ר"ע הילדסהיימר, 'רבני הלברשטט וחכמיה', בתוך: ספר אביעד, ירושלים תשמ"ו, עמ' רכג. בנוסח מצבה של אחת מנכדותיו הקבורה בפפד"מ, המובא אצל ר"מ הורוויץ, אבני זכרון, פפד"מ תרס"א, מס' 2789, צוין יחוסה אל "הגאון מהור"ר בענדיט בכה' מאיר חזן ז"ל". יש הסבורים שהמילה 'חזן' על מצבה זו היא משובשת וצריך לתקן ל'הויזן'. ראה, D. Kaufmann and M. Freudenthal, Die Familie Gomperz, Frankfurt a.M. 1907, p. 254.

נפטר בשנת תע"ה. רצ"ה הורוויץ, לתולדות הקהילות בפולין, ירושלים תשל"ח, עמ' 78.¹⁴

רבי מאיר ברלין, שנקרא 'ברלין' משום שזו היתה עיר מולדתו¹⁵ או עיר מגוריו הקודמת,¹⁶ התיישב בפירדא כבנקאי ושימש כגבאי הקהילה וכפרנס המדינה של פֶּרְנֶקוֹנִיג, וכן היה סוכן החצר וספק המטבעות של נסיכות אֶנְסֶבֶךְ, לפיכך זכה בה בפטור נדיר ממס על השתמשות בכבישים וגשרים ובהיתר לשאת להגנתו שני סוגי נשק.¹⁷ בזכות התערבותו האישית אצל הקיסר בווינה, התיר שוב הבישוף של מחוז בֶּמְבֶּרְג את הרוכלות אצל היהודים. לקראת סופה של 'מלחמת שבע השנים' נאסר ונשלח לברלין ביום י"ג בכסלו תקכ"ג, יחד עם הפרנס ר' ברוך בֶּנְדִיט המבורג בפירדא¹⁸ כבני ערובה של הקהילה שחויבה בהיטל מלחמה בסכום עתק של 20,000 פֶּלֶדְרִינגִים (זהובים). הם שוחררו רק לאחר שמרבית הסכום שולמה.¹⁹ אמו של היעצי ארזים²⁰ היתה מרת רִיזְכִי דינה, בת רבי פֶּיֶבֶלְמָן עֶמְרִיד, תלמיד חכם ענוותן, עשיר ובעל צדקה בפרנקפורט דמיין (-תק"ך).²¹ יש אומרים

¹⁵ רצ"ה הורוויץ, לתולדות הקהילות בפולין, ירושלים תשל"ח, עמ' 78; A. Kleinschmidt, Geschichte des Königreichs Westphalen, Gotha 1893, p. 156; L. Löwenstein, 'Zur Geschichte der Rabbiner in Mainz', Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft, 1905, p. 233. יש שהמציאו לו שם משפחה חדש 'מייא'. כך אצל רי"א בן יעקב, אוצר הספרים, ווילנא תר"ם, עמ' 448, מס' 543: "ה"ר נח חיים צבי ב"ר אברהם מייא". ומשם הועתק בתום לב לביבליוגרפיה של ר"ג צינער, נטעי גבראל – הלכות נשואין, ח"ב, ירושלים תשנ"ח, עמ' שעב: "הג"מ נח חיים צבי מייא". אולם זו טעות הנובעת משמו המלא: ר' אברהם מאיר, כפי ששיער נכונה רש"מ חאנעס, תולדות הפוסקים, ווארשא תרפ"ב, עמ' 485: "ה"ר נח חיים צבי ברלין ב"ר אברהם מייא [מאיר?]", אכן שמו בגרמנית היה Mayer. ראה, Jüdisches Lexikon, Band I, Berlin 1927, p. 896.

¹⁶ A. Eckstein, Nachträge zur Geschichte der Juden im ehemaligen Fürstbistum Bamberg. Bamberg 1899, p. 5; F. Lazarus, 'Das Königlich Westphälische Konsistorium der Israeliten', Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums, 1914, Heft 2, p. 178.

¹⁷ H. Barbeck, Geschichte der Juden in Nürnberg und Fürth, Nürnberg 1878, pp. 81, 84.

¹⁸ זקנו של הישער הזקנים'. השוה להלן כרך שלישי פרק 'רבי בנימין וולף האמבורג בעל שער הזקנים', תת-פרק 'יתום ממשפחה מיוחסת'.

¹⁹ S. Haenle, Geschichte der Juden im Ehemaligen Fürstentum Ansbach, Ansbach 1867, p. 154.

²⁰ הננו מזכירים אותו על שם ספרו המפורסם ביותר והמצוטט ביותר, וכפי שהיה מוכר בערים בהם שימש ברבנות, השוה, [M. Lehmann], 'Die isr. Gemeindeverhältnisse in Hamburg', Der Israelit, 19. März 1862, p. 90.

²¹ בגרמנית היה מכונה פיליפ סאלומון גומפרץ. ראה, D. Kaufmann and M. Freudenthal, Die Familie Gomperz, Frankfurt a.M. 1907, pp. 253-254. על מצבתו לפי ר"מ הורוויץ, אבני זכרון, פפד"מ תרס"א, מס' 3019, נאמר: "הזקן והישיש ה"ה כהר"ר פייבלמן בן ה"ה כה' זלמן (עמדין) [עמרדין] ז"ל 'צו גריני הוט' נפטר יום כ"ה ניסן תק"כ לפ"ק לאחר חצות ונקבר בו ביום (ומ)דצוה על בניו שלא לכתוב אות יותר מהדברים האלה, ממרחק הביא לחמו והיה בעל גמילות חסדים בכל אופנים... בשבת ויום טוב, בשכר זה תנצב"ה עם נשמות צדיקים וצדקניות בגן עדן אמן סלה".

שהיתה נכדת רבי יהושע הַשֵּׁל אב"ד קראקא הידוע בתור הרבי ר' הַשֵּׁל (-תכ"ד).²² בספר הזכרת נשמות של פיורדא נאמר עליה: "האשה החשובה מרת ר' צבי בת המנוח מהור"ר פִּיבֶלְמָן עֶמְרִיךְ זצ"ל מק"ק פרנקפורט דמיין, אשת הקצין הרבני גבאי הקהל דקהלתנו מהור"ר מאיר בַּעַרְלִין מפה יצ"ו, ובעבור וכו' ובמותה לא נפרדה שעזבה סך מסוים לדבר טוב לסעד בית המדרש ללומדי תורה, ונדבה כסף-לאַמְפֶּף²³ להדליק בבית הכנסת כל שבת ויום טוב לזכרון נשמתה וכו', יום א' ח"י תמוז תקכ"ח".²⁴

אופייני לאהבת התורה שלה היא הקרן שהקימה לטובת לומדי התורה. אהבה זו לתורה השרישה בבניה, שהיו אכן למאורי תורה. גם בנותיה היו מוצלחות ומאחת מהן יצאה כנראה משפחת לְהֶמָן המפורסמת שעליה נמנה רבי מאיר לְהֶמָן הידוע רבה של מֶגֶנְצָא.²⁵

אולם מי שהשפיע יותר מכל על צמיחתו הרוחנית של ה'עצי ארזים' היה אביו רבי מאיר ברלין, שלמרות פעלתנותו המרובה, עסקי ציבור ועסקי פרנסה, היה ראשו ורובו מונח בלימוד תורה, ביתו היה משכן של תורה, וגאוני פיורדא השמיעו באוזניו את חידושיהם כדי לשמוע את חוות דעתו עליהם.²⁶ מגיל צעיר הזכיר ה'עצי ארזים' דרך קבע שזכה להיות "בן מהור"ר מאיר ברלין שליט"א".²⁷ משחלה ר' מאיר הוסיפו לו את השם אברהם, ומני אז נקרא בשם 'אברהם מאיר', וכך הזכירו בנו בחתימותיו: "בן לאדוני אבי הרבני המופלא המפורסם כבוד מהור"ר אברהם מאיר ברלין נר"ו גבאי הקהלה דק"ק פיורדא יע"א".²⁸ כה עשה

E. Dukesz, 'Rabbi Noach Chaim Zwi Berlin', Der Israelit – Ein Centralorgan für das orthodoxe Judentum, 10. März 1902, p. 449

מנורת כסף.²³

L. Löwenstein, 'Zur Geschichte der Juden in Fürth, Zweiter Teil: Rabinatsbeisitzer und sonstige hervorragende Persönlichkeiten', JLG 8 (1911), p. 71

J. Lehmann, 'Die Stammtafel einer jüdischen Familie in Deutschland: Ascher ben Aron Lämle (Lehmann) und seine Nachkommen', Jüdische Familienforschung, Jahrgang XIII 1937, Heft 45, p. 830

באר יעקב (ברלין), פיורדא תקכ"ז, דף לט טור ב: "העני לזה התורני המופלא ר' מאיר ברלין ש"י, כי הצעתי דבריו לפניו, ואמר לי שאין זה מוסכם לכל התירוצים של התוספות דשבועות...".²⁶

מנהגים דק"ק פיורדא, פיורדא תקכ"ז, הסכמה; אליה רבה – ששי שיטות מחדושי הלכות, פיורדא תקכ"ח, הסכמה. שמו מאיר בלבד מופיע גם בהזכרת נשמתו בממורבך של קריגסהאבר לפי הנוסח שפירסם מ' שטרן, קונטרסי הזכרת נשמות מן המאות ט"ז-י"ט, ירושלים תש"א, עמ' 47.²⁷

עצי אלמוגים, זולצבאך תקל"ט, עמוד השער וחתימת הקדמת הרב המחבר.²⁸

גם לאחר פטירתו בתוספת ברכת המתים: "אדוני אבי המנוח הרבני המופלג מוה"ר אברהם מאיר ברלין זצלה"ה מק"ק פיורדא יע"א".²⁹

הערצה זו של העצי ארזים' לאביו מהולה היתה בהכרח הטוב. הוא היה מורו ורבו מקטנותו, וחשוב היה לו להדגיש זאת בהקדמת ספרו הראשון 'עצי אלמוגים' שיצא לאור בשנת תקל"ט, שנה לפני פטירת האב ביי"ב בשבט תק"ס.³⁰ בספרו השני 'עצי ארזים', שהופיע עשור שנים אחר פטירת האב, המשיך בהנחתו: "קראתי שם לחלק... הזה 'עצי ארזים', כי... נרמז בזה שמי ושם בית אבי הרבני המנוח זצלה"ה... יעלה לזכרון טוב לשם אבא מורי מנוחתו כבוד, כמוהר"ר אברהם מאיר זצלה"ה, אשר גדלני על ברכיו לתלמוד תורה... שם 'מאיר' הוא מובלע במלת 'ארזים', וגם 'ארזים' חסר יו"ד הוא כמנין 'אברהם'".³¹

יליד פיורדא

בפיורדא בחודש אדר שנת תצ"ד³² נולד העצי ארזים', כבנו הראשון של רבי מאיר ברלין. כשהכניסו לבריתו של אברהם אבינו קרא שמו בישראל 'חיים צבי'.³³

²⁹ עצי ארזים, פיורדא תק"ן, עמוד השער והקדמת המחבר. השוה, הסכמת העצי ארזים' לשו"ת פני אריה, אמשטרדם תק"ן; חתימתו וחתימת אחיו רבי אריה ליב ב'פנקס שליחות של ר' אברהם אזולאי ור' אשר אשכנזי, בתוך: ספר החיד"א, ירושלים תשי"ט, עמ' קסד, קעב; הסכמתו לדגול מרבבה, פראג תקנ"ד; חתימתו מכתבו במודעה בראש ספרו של ר"וו היידנהיים, ספר תורת האלקים מפורש ושום שכל והבנת המקרא, אופנבאך תקנ"ז; הסכמתו לר"ש דובנא, ישורון, ט, אלול תשס"א, עמ' תשמב; הסכמתו למחזור מנהג אשכנז ליום ראשון ושני של פסח, רעדלהיים תק"ס; תשובתו לר"ש כהן אב"ד מרגנטהיים, קובץ בית אהרן וישראל, גליון צ, אב-אלול תש"ס, עמ' יב. השוה, 'מכתב מהגאון מוה"ר ארי' ליב ברלין אבד"ק קאסעל זצ"ל, כרם שלמה, שנה י"א, קונטרס ד' (קד), שבט תשמ"ח, עמ' כא. ראה גם נוסח מצבתו של העצי ארזים' אצל ר"י וויטסקאווער, אגדת פרחים, אלטאנא תר"מ, עמ' 293.

³⁰ L. Löwenstein, 'Zur Geschichte der Juden in Fürth, Zweiter Teil: Rabbinatebeisitzer und sonstige hervorragende Persönlichkeiten', JLG 8 (1911), p. 71.

³¹ עצי ארזים, פיורדא תק"ן, הקדמת הרב המחבר.

³² יש שפירסמו שנולד בשנת תצ"ז, כך ב: Jüdisches Lexikon, Band I, Berlin 1927, p. 896. כנראה על פי L. Löwenstein, 'Zur Geschichte der Rabbiner in Mainz', Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft, 1905, p. 233. אחרים כתבו כי נולד שלוש שנים לפני כן, בשנת תצ"ד, כך אצל ר"י דוקקעס, אוה למושב, קראקא תרס"ג, עמ' 74. על סמך בדיקת מסמכים בפיורדא שעשה הרב לוונשטיין חזר בו מקביעתו הראשונה וכתב בחיבורו המאוחר יותר L. Löwenstein, 'Zur Geschichte der Juden in Fürth, Zweiter Teil: Rabbinatebeisitzer und sonstige hervorragende Persönlichkeiten', JLG 8 (1911), p. 72: "ברלין, (נח) חיים הירש, נולד בפברואר 1734 כבנו הבכור של אברהם מאיר ברלין בפיורדא... פרטים נוספים עליו הודעתי ביאהרבוך III, עמ' 233, וקחנו משם. לתיקון המידע שמסרתי שם, אעיר, כי ר' חיים הירש, כפי שקבעתי, נולד לא בשנת 1737, אלא בשנת 1734".

בשבת הרביעית ללידתו לבשה אמו מרת ר'זכאי דינה בגדי פאר, ויצאה לראשונה מביתה מאז הלידה בליווי כמה נשים מכובדות,³⁴ ופניה מועדות לבית הכנסת ליתן תודה לה', יציאה שנקראה בפי יהודי פיורדא בשם: "אָנפֿיהָרן".³⁵ בעלה רבי מאיר עלה לתורה כדי להוציא אותה ידי חובת ברכת 'הגומל' בכך שענתה אמן על ברכותיו בפני עשרה מישראל.³⁶ לכבודה זימר החזן בשחרית בניגון מיוחד את הקטע של פיוט 'א-ל אדון' החל מהמילים 'שמחים בצאתם', פעולה שבעבורה קיבל החזן תשלום של כשלושים צֶלְמֶר (קרויצר).³⁷ כדי ליידע את החזן מראש שהיולדת עומדת להגיע, הקדימה לשלוח לו מתנה מערב שבת.³⁸

מבוא בית הכנסת הישן של פיורדא
בשמאל התמונה נראית בליטת הקיר של ארון הקודש

³³ על שמו זה קרא את ספריו, כפי שביאר בהקדמתו לעצי אלמוגים, זולצבאך תקליט: "מלת עצי עולה למנין שמי חיים צבי, חושבנא דדין [170] כחושבנא דדין".

³⁴ תקנות ק"ק פיורדא משנת תקמ"ו, נדפסו אצל L. Loewenstein, Zur Geschichte der Juden in Fürth, Hildesheim 1974, II, pp. 192-193

³⁵ תקנות ק"ק פיורדא משנת תפ"ח, אצל A. Würfel, Historische Nachricht von der Judengemeinde in dem Hofmarkt Fürth, Frankfurt und Prag 1754, p. 126

³⁶ ראה שרשי מנהג אשכנז, ח"א, בני ברק תשנ"ה, פרק 'שבת יציאת יולדת'.

³⁷ תקנות פיורדא תפ"ח, שם, עמ' 61.

³⁸ שם, עמ' 129.

באותה שבת, כפי שהיה מקובל אז בכל תפוצות האשכנזים, ערכו לרך הנולד חיים צבי ברלין את ה'חול קרייש' מעמד מתן שם עריסה, שם חול שאינו בלשון הקודש.³⁹ לפי עדותו של אב"ד פירדא רבי יוסף שטיינהרט בעל 'זכרון יוסף' נעשה הדבר כך:

ביום שבת קודש הראשון שהולכת היולדת לבית הכנסת, שבעלה הוא חייב לעלות לתורה במקום קרבן אשתו, כמו שכתב ה'מגן אברהם' בשם ה'לבוש' בסימן רפ"ב בסעיף קטן ח"י, ומצוה לש"ץ לעשות 'מי שברך' לאשתו ולהילד, ואגב נתפרסם שם הילד ברבים, הן זכר או נקיבה, ונודר שעה למאור תמורת הקרבן. ואף על פי כן אחר סעודת שחרית באים לבית היולדת זכר נערים קטנים, קרובי ומיודעי האיש ואשתו, ומגביהין העריסה שלשה פעמים, וקוראין את שם הילד מונח בעריסה בקול.⁴⁰

השם אותו קראו בקול באותה שבת בבית משפחת ברלין היה: הירש! תרגום שמו העברי צבי ללשון אשכנז הוא הירש. וכך אכן היה מכונה בפי הבריות, כפי שציין בעצמו: "אני הקטן והצעיר חיים צבי, המכונה הירש".⁴¹ כלומר, בפי משפחתו וידידיו היה מכונה בשם 'הירש', בעוד לתורה עלה בשם 'חיים צבי',⁴² וככה נתפרסם שמו,⁴³ אמנם רבים נהגו גם לכנותו בצירוף של שם קודש וחול: 'מו"ה חיים הירש'.⁴⁴

הכתיב 'הירש' מטעה, והקורא בן ימינו חושב שהגו את שמו ה'ירש', ולא כן, אלא קראוהו בשם ה'רש', וכך הקפיד רבי משה סופר בעל 'חתם סופר' (תקכ"ג-

³⁹ ראה שרשי מנהג אשכנז, ח"א, פרק 'מתן שם עריסה: חול קרייש'.

⁴⁰ שו"ת זכרון יוסף, או"ח, סי' ה'.

⁴¹ עצי אלמוגים, זולצבאך תקל"ט, עמוד השער.

⁴² שו"ת חתם סופר, אה"ע, ח"ב, סי' כ"א: "אין אב קורא שם בנו בשעת מלתו בשם חול לבד בלי

שם קדש, אך לפעמים יאמר 'צבי הרש', וכוונתו: המכונה 'הרש', ולתורה יקרא 'צבי' לבד".

⁴³ ר"א ווירמש, מאורי אור, ח"ו, בן נון, מיץ תקפ"ז, דף קעט ע"א; מ' שטרן, קונטרסי הזכרת

נשמות מן המאות ט"ז-י"ט, ירושלים תש"א, עמ' 47; M. Weinberg, Untersuchungen

über das Wesen des Memorbuches, Frankfurt a. M. 1924, p. 22.

⁴⁴ שער משנה תורה לרמב"ם שנדפס בפירדא בשנים תקכ"ה-תקכ"ז; פני יהושע, עמ"ס כתובות

גיטין וקידושין, פירדא תקכ"ו, עמוד השער והסכמות; ר"מ העכים, שפה ברורה, פירדא

תק"ן, רשימת החותמים, מיינץ; רצ"ה הורוויץ בעל 'מחנה לוי', שו"ת חומר בקודש, סי' כ"ה;

רמ"מ שטיינהרט, שו"ת דברי מנחם, סי' י"ד.